

Govven Kjell Sæther

**Sámedikki diedđáhus solidaritehta
ja riikkaidgaskasaš
barggu birra**

**Sámedikki diedáhus
solidaritehta ja
riikkaidgaskasaš
barggu birra**

SISDOALLOLOGAHALLAN

1.	ÁLGGAHUS.....	3
1.1	Sámedikki riikkaidgaskasaš bargu	4
1.2	Ráddjejumit.....	5
2.	Min politihkalaš sajádat	6
2.1	Sámedikki rolla	6
2.2	Mearrádusproseassaide searvan	8
3.	Ángiruššansuorggit, mihttomearit ja strategiiijat.....	11
3.1	Sámi ovttasbargu.....	11
3.2	Davviguovllut	15
3.3	ON álgoálbmot- ja olmmošvuoigatvuođat.....	21
3.4	Ovttáárvosašvuohta ja solidaritehta	24
3.5	Máilmmiviidosaš hástalusat mat gusket álgoálbmogiidda	28
4.	Ekonomalaš ja hálddahušlaš váikkuhusat.....	32
	Notáhta – Oahpásmahttin Sámedikki	35
	riikkaidgaskasaš bargosurggiide	

1. ÁLGGAHUS

Dán dieđáhusa mielde lea biddjojuvvon notáhta man namma lea “Oahpásmahttin Sámedikki riikkaidgaskasaš bargosurggiide”. Rávvet lohkat notáhta dieđáhusteavsttain fárrolaga. Notáhtas oaidnit ahte álgoálbmogiid rievttálaš dilli lea mealgat nannejuvvon manjimuš logijagiin, ja ahte riikkaidgaskasaš ovttasbarggus leat mielde ollu sierralágan aktevvrat.

*Mii leat sámit ja háliidit leat sámit,
eat dađe eanet, dahje unnit go
máilmmi eará álbmoga*

- Sámiid 7. konferánsa Váhčiris/ Jielleváris, 1971.

Team Sápmi oasálastá Arctic Winter Games 2014

(Govven Hanne Holmgren Lille)

1.1 SÁMEDIKKI RIIKKAIKGASKASAŠ BARGU

Sámediggi ovddida dán diedáhusa bokte bajimuš ja guhkes áiggi politihka sámi riikkaidgaskasaš barggu birra. Sámi riikkaidgaskasaš politihkka hábmejuvvo ja čadáhuvvo ovttrasrádiid sámedikkiid ja sámi servodaga gaskka, ja ovttrasrádiid stáhtaid ja álgoálbmogiid gaskka riikkaidgaskasaš arenas. Sámi organisašuvnnain ja ášahusain lea deatálaš rolla sihke Sámedikki ovttasbargoguoibmin ja iehčanas oassálastin riikkaidgaskasaččat.

Sámedikki váldomihttomearri min riikkaidgaskasaš barggus lea fuolahit sámi ja álgoálbmotberoštumiid riikkaidgaskasaččat ja čadáhut iešmearridanvuoigatvuođa iežamet ovdáneami ektui. Dán barggu vuolggasadjin leat dat vuođđovuoigatvuođat mat leat dohkkehuvvon ON álgoálbmotjulggaštusas. Mii áigut dán diedáhusas konkretiseret iežamet mihttomeari deattuhettiin olles sisdoalu ON julggaštusas álgoálbmotvuoigatvuođaid birra.

Sámiid iešmearridanvuoigatvuođa implementeremii lea áibbas dárbbalaš ahte ON álgoálbmotjulggaštusa vuoigatvuođat árvvusadnojuvvojit, váldojuvvojit mielde nationála lágaide ja rievdaduvvojit geavatláš politihkkan.

Sámedikkis lea čuovvovaš vihtta ángiruššansuorggi min riikkaidgaskasaš barggu várás:

1. Sámi ovttasbargu
2. Davviguovllut
3. ON álgoálbmot- ja olmmošvuoigatvuođat
4. Ovttaárvosašvuohta ja solidaritehta
5. Máilmmiviidosaš hástalusat mat gusket álgoálbmogiidda

ON álgoálbmotvuoigatvuođaid julggaštusa vuođđooaidnu vuođđuduvvá prinsihpaide nugo rievttalašvuohta, demokratijja, olmmošvuoigatvuođaid árvvus atnin, ovttalárganvuohta, ii vealaheapmi, buorre stivrenreaidu ja buorre jáhkku.

Álgoálbmotjulggaštus lea vuođđuduvvon álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuođa prinsihpii, vuoigatvuohta mii mearkkaša ahte álgoálbmogat galget ieža beassat mearridit iežaset politihkalaš dili ja friija ovddidit iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdáneami. Iešmearridanvuoigatvuhtii gullet maiddái vuoigatvuođat mat čatnasit álgoálbmogiid dearvvašvuhtii, ohppui, oahpahussii iežaset gillii ja kultuvrii, mediaide, vuoigatvuohta ja oskkolaš árbevieruide ja vuoigatvuhtii áimmahuššat ja ovddidit iežaset kulturárbbi, árbedieđu ja kulturovdanbuktima. Vuođđobealli álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuođas lea vuoigatvuohta eatnamiidda, territoriaide ja resurssaide deatálaš ávnnaslaš vuođđun álgoálbmogiid kultuvrii.

Dát diedáhus lea proseassa boadus mii lea leamaš Sámedikki, sámi siviila servodaga, relevánta eiseváldiid ja sámi ášahusaid gaskka. Bargu álggahuvvui 2014:s

čilgehusain. Sámedikkis leat leamaš rávačoahkkimat Sámiráđiin, Barentsčállingottiin ja Barentsovttasbarggu álgoálbmotjoavkku jođiheddjiin, Árraniin mii oktii ordne sámi ásašusaid davviguovlofierpmádaga Sáminorth, Gáldu – álgoálbmotvuoigatvuođaid gelbbolašvuođaguovddáš, SNF Sámi NissonForum ja Mama Sara Education Foundation for Maasai School Children. Sámediggi lea gulahallan maiddái Sámi girkoráđiin. Dieđáhusárvalusa birra lea čilgejuvvon Sámi parlamentáralaš ráđđái, Sámedikki nuoraidpolitihkalaš lávdegoddái ja Sámedikki vuorasolbmuid ráđđái.

Sámediggi bargá beaivválaččat riikkaidgaskasaš áššiiguin ja geavaha riikkaidgaskasaš álgoálbmotrievtti árrjalaččat vuođđun sámedipolitihkkii sihke nátionálalaččat, davviriikkalaččat ja davviguovlluin muđui. Sámedikki mihttomearrin lea ain doaibmat árrjalaš oassálastin riikkaidgaskasaš arenas, ovttasbarggus eará sámi parlameanttaiguin min oktasaš Sámi Parlamentáralaš Ráđi ja siviila sámi servodaga bokte. Sáhka lea riikkaidgaskasaš ovttasbarggu oažžumis váttis ekonomalaš, sosiála, kultuvrralaš ja humaniteara áššiin, ja máilmmiviidosaš olmmošvuoigatvuođaid gudnejahttima ovdánahttimis ja buohkaid vuođđofriijavuodain beroškeahtta nális, sohkaabealis, seksuála sojus, gielas dahje oskkoldagas.

Dieđáhusas čielggasmahttojuvvot áŋgiruššansuorggit ollu mánggasuorggat áššesurggiin. Dás válddahuvvot prinsihpat, mihttomearit ja strategiiat mat galget leat vuođđun min riikkaidgaskasaš bargui. Das čilgejuvvo manne, gos ja movt sámi álbmot bargá riikkaidgaskasaš arenas. Sámedikki riikkaidgaskasaš dieđáhus galgá váikkuhit dasa ahte Sámediggi buorebut sáhtta ovddidit ja nannet min riikkaidgaskasaš barggu.

1.2 RÁDDJEJUMIT

Sámedikki riikkaidgaskasaš dieđáhus ii leat ollislaš riikkaidgaskasaš politihkkasuorggis, danne dat ii gieđahala buot beliid Sámedikki riikkaidgaskasaš doaimmain. Dieđáhus gieđahallá ja váldá ovdan min riikkaidgaskasaš barggu deataleamos beliid.

Sámi riikkaidgaskasaš ovttasbargu juogaduvvo mánggá dássái, sorjá das makkár rollat sierra sámi aktevrrain leat. Buot sámi ovttasbargu riikarájaid rastá ii leat riikkaidgaskasaš bargu, muhto mii oaidnit dávjá ahte oppasámi barggus lea riikkaidgaskasaš bealli. Ovdamearkka dihte Sámi Giellagáldu, man mihttomearrin lea ásaht bissovaš sámi giellaguovddáša, lea ovttasbargu Suoma, Norgga ja Ruota sámedikkiid gaskka. Dán prošeavttas lea riikkaidgaskasaš perspektiiva danne go EU Interreg prográmma ruhtada váldoosi das. Gielalaš ovttasbargu gal baicca lea sámi ovttasbargu.

Sáhtta leat váttis earuhit oppasámi ja riikkaidgaskasaš áššiid sámedipolitihka oktavuodas. Dattetge lea deatalaš ahte Sámedikki riikkaidgaskasaš dieđáhus maiddá deattuha sámi ovttasbarggu, dannego dat lea deatalaš bealli Sámedikki riikkaidgaskasaš barggus, vaikke vel buot sámi rájaidrasttideaddji ovttasbargu ii dárbaš leat riikkaidgaskasaš lágán.

2. MIN POLITIHKALAŠ SAJÁDAT

2.1 SÁMEDIKKI ROLLA

Sámit leat sihke álbmot ja álgoálbmot árbevirolaš guovlluin Suoma, Norgga, Ruota ja Ruošša stáhtarájáid siste. Sámi álbmogis lea iešmearridanvuoigatvuohta. Mis lea oktavuoha oktaš historijá, kultuvrra ja sámegielaid bokte, ja go mii ovttas leat geavahan min árbevirolaš eana-, vuotna- ja riddoguovlluid daidda gullevaš resurssaiguin. Oktavuoha sámiid gaskka riikarájáid rastá lea vealtameahtun deatalaš árbevieruid suodjaleami ja sámi oktašvuoda ja mánggabealatvuoda ovddideami dihte.

Sámediggi lea sámiid álbmotválljen orgána válljejuvvon sámiid gaskkas, ja dat lea álgoálbmotparlameanta. Sámediggi galgá nannet sámiid politihkalaš sajádaga ja ovdánahttit sámiid beroštumiid. Sámediggi lea iešheanalis aktevrá ovttas earáiguin go guoská sihke nátionála ja riikkaidgaskasaš arenai. Ovttasge ii leat váldi bagadit Sámedikki. Sámediggi mearrida ieš iežas vuoruhemiid ja ovddida iežas politihka sámi álbmoga mandáhta vuodul ja gulahallama bokte iežamet servodagaiguin.

Riikkaidgaskasaš riekti lea mearrideaddji deatalaš min vuoigatvuođaid ja beroštumiid ovdánahttimii ja goziheapmái ruovttus. Buot fágasurggiid mat ovddiduvvojit sámedikki bušeahta bokte sáhtá čatnat riikkaidgaskasaš bargui, ja dain lea rievttalaš vuolggasadji álbmotrievttis. Sáhttit namuhit sámegielaid, dearvvašvuoda, ealáhusaid, rievtti árbevirolaš guovlluide ja daid resurssaide, dahje álbmotjoavkkuid ja indiviidaid vuoigatvuođaid, nugo mánáid dahje nissonolbmuid vuoigatvuođaid. Ovdamearkka dihte lea mánáidkonvenšuvdna guovddáš gaskaoapmi man bokte gozihit ahte sámi mánát besset geavahit iežaset sámegiela mánáidsuodjalusvuogádagas.

Riikkaidgaskasaš bargu gáibida ollu resurssaid. Dasa dárbbášuvvojit sihke olmmošlaš, ekonomalaš ja teknihkalaš resurssat. Jus galgat lihkostuvvat iežamet riikkaidgaskasaš barguin, de mis fertet leat čielga mihttomearit, mii fertet hukset fierpmádagaid, juogadit dieđuid ja máhtu eará oassálastiiguin ja mis galget leat čielga rámmat dasa ahte fuolahit sámiid iešmearridanvuoigatvuođa riikkaidgaskasaččat. Sámediggi galgá leat ovddastuslaš ja mis galgá leat alla integritehta iežamet rollas álgoálbmotparlameantan. Dasa gáibiduvvo ahte mis maid lea čielga ja nana mandáhta ja luohtámuš sámi álbmogis. Sámediggi háliida oassálastit ollislaš ja beaktilis vugiin riikkaidgaskasaš mearridanproseassain. Dasa gáibiduvvo sihke bures doaibmi politihkalaš ja hálddahuslaš orgána, ja dohkálaš ekonomalaš rámmat. Go viehka johtilit ovddiduvvojit vuogit fuolahit álgoálbmotvuoigatvuođaid riikkaidgaskasaččat, de dat gáibida eanet resurssaid Sámedikkis nannen dihtii min riikkaidgaskasaš oassálastima. Vaikke vel Sámedikkis lea ge buoret ekonomalaš vuolggasadji go ollu eará álgoálbmotásahusain, de lea ain nu ahte Sámedikki riikkaidgaskasaš návccain váilot ovdánavvejolašvuođat ráddjejuvvon ekonomalaš rámmaid geažil.

Sámedikki bargosuorgái gullet sámelága mielde buot áššit mat dikki áddejumi mielde erenoamážit gusket sámii álbmogii. Sámedikki bušeahhta ja áššit maid dievasčoahkkinn meannuda muitalit makkár árvvut, hástalusat, eahpevuoiggalašvuođat ja vuoigatvuođat main sámii álbmot berošta, leat dat maid háliidit váikkuhit dahje rievdadit. Sámediggi lea vuosttazeittiin politihkalaš orgána sámii álbmoga várás. Iešmearridanriekti rahpá ollu bargovugiid main min doaibma vuolggahevvo. Sámediggái lea deatalaš ahte min doaibma lea čielgasit álbmotrievtti siskkobealde ja čuovvu dohkkeheavvon demokráhtalaš prinsihpaid. Sámediggi bargá sámiiid árgabeaivvi buoridemiin, vai sámii dovddášedje iežaset ovttáárvosažžan eará nationalitehtaguin. Galgá leat ovttáárvosaš riektegovva olles árbevirolaš sámii guovllus. Geavahusas dat mearkaša dan ahte sihkkarastit duohta ja seammalágan vejolašvuođa sámiiid ja majoritehta álbmoga gaskka, ja sierra sámii guovlluid gaskka.

Álgoálbmogiid vuoigatvuođat nugo ovttáárvosašvuohta, dásseárvu, dohkkeheapmi, áddejumi, árvvus atnin ja dovddastus leat vuodđogeaddin Sámedikki solidaritehtii ja riikkaidgaskasaš bargui.

Sámedikkis lea gierdavašvuohta sierraláganvuođaide, sihke sámii servodaga siskkobealde ja muđui máilmmiservodagas. Buohkat galget árvvus adnojuvvot beroškeahhta sin duogážis, kultuvrras ja identitehtas. Sámedikkis lea ovddasvástádus das ahte mii ovtta earáiguin váikkuhit ovttáárvosašvuođa, solidaritehta ja ráfálaš ovtta leahkima sihkkarastima álbmogiid ja álbmotjoavkkuid gaskka. Buot álbmogat váikkuhit mánggabealatvuođa ja dan riggodaga mii gávdno iešguđege servodagain ja kultuvrrain, ja mii lea olmmošsohkagotti oktasaš árbi.

Stuorát fokus olggobealde ja industriijadoaimma plánat guovlluin mat árbevirolaččat gullet álgoálbmogiidda, das mielde sámii guovlu, dahká álgoálbmotorgána, nugo Sámediggi lea, oasebeallin stáhtaide ja ealáhusaktevrraide. Min vuoigatvuođat fertejit dohkkehuvvot ja heivehuvvot juohkelágan politihkkii mii guoská midjiide. Mii háliidat ahte min máhttu galgá váikkuhit politihka ovddideami sihke nátionála ja riikkaidgaskasaš dásis. Stáhtat galget buriin jáhkuin konsulteret ja ovtta bargat álgoálbmogiiguin sin iežaset ovddastuslaš ášahusaid bokte. Guovddášis das lea álgoálbmogiid vuoigatvuohta juogo addit dahje biehttalit addimis friija ja ovdagihtii diedihuvvon miehtama ovdal go addojuvvo lohpi prošeavttaide mat gusket sin guovlluide dahje eatnamiidda ja eará resurssaide. Dat guoská erenoamážit huksemiidda, ávkkástallamii dahje minerálaid roggamii, čáhce- dahje eará resurssaide. Midjiide lea deatalaš ahte ealáhusdoaibma mii ávkkástallá resurssaiguin sámii guovlluin lea álbmotrievtti rámmaid siskkobealde.

Sámediggi áigu geahčadit vejolašvuođaid ja vugiid iežas resursarámmaid siskkobealde movt váikkuhit buriid čovdosiid máilmmiividosas hástalusaid mat gusket álgoálbmogiidda. Dávjá lea nu ahte lea earáid siva máilmmiividosas hástalusaid, go sin geat fertejit eanemusat gillát daid geažil. Álgoálbmogiidda, geain

lea lagat oktavuolta lundui go earáin ja leat das sorjaveaččat, čuhcet negatiivvalaš birasrievdadusat garraseappot. Danne ferte álgoálbmotperspektiiva deattuhuvvot vásttolaččat nannosit stáhta beales dalle go čovdosat máilmmiviidosas hástalusaide plánejuvvot ja čadahuvvot. Luondu lea vuodđun álgoálbmogiid eallimii ja kultuvrii ollislaččat. Árbevirolaš sámi oaidnu, ahte luondu lea dušše luokkasin ja ahte dat galgá geavahuvvot dainna lágiin ahte dat sáhttá báhcit árbin boahhtevaš sohkabuolvvaide seammaláganin go mii dan oaččuimet, dávista riikkaidgaskaš doahpagii nana ceavzilis ovdáneamis. Dát oaidnu láide Sámedikki barggu máilmmiviidosas hástalusaiquin mat čuhcet álgoálbmogiidda.

2.2 MEARRÁDUSPROSEASSAIDE SEARVAN

Mearrádusproseassaide sáhttá searvat riikkaidgaskasaš, nationála, guovlulaš ja báikkálaš dásis. Deatalaš lea searvat váikkuhan dihte ahte boađus lea álbmotrievtti siskkobealde. Mearrádus mii dahkkojuvvo riikkaidgaskasaš arenain ja guoská álgoálbmogiid dillái sáhttá váikkuhit sámi diliid buot dásiin. Danne lea deatalaš árvvoštallat maid Sámediggi galgá bargat arenaid ektui nugo ON, EU, Ártálaš ráđđi ja Barentsovtasbargu. Gávdnojit mánnga ovdamearkka movt sámiide váikkuhit riikkaigaskasaš mearrádusproseassat. Ovdamearkka dihte mearrida EU lágaid ja njuolggadusaid mat gusket sámi ealáhusaide.

Sámediggi sádde áigodagaid mielde raporttaid iešguđet riikkaidgaskasaš gozihanorgánaide, nu go Áššedovdilávdegoddái ILO konvenšuvnna nr. 169 várás eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain, Olmmošvuoigatvuođalávdegoddái mii goziha ON konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra (SP) ja Nállevealahanlávdegoddái (CERD) mii goziha Nállevealahankonvenšuvnna (iCERD).

Deatalaš lea oažžut fokusii surggiid mat leat deatalaččat Sámediggái, ja reporteret. Ávžžuhuvvon lea ahte Norga rievdadivččii minerálalága fas nugo dat lei 2009:s, nugo ILO- 169 lávdegoddi lea rávven Norgga, maŋŋá dán lágan reporterenvuor. Eurohparáđi unnitlogu gielaide soahpamuša čuovvoleapmi lea čadnojuvvon eiseválddiid sámelága njuolggadusaid čuovvoleapmái sáme giela hálddašanguovvluid ektui. Sámediggi áigu sihkkarastit seammalágan stáhtusa buot sáme gielaide Norggas maid sámi geavahit, gulahallama bokte norgga eiseválddiiguin ja vejolaččat Eurohparáđiin. Sámediggi sáhttá árvvoštallat eanet geavahit vejolávuoda reporteret bearráigeahččanorgánaide. Dasto fertet mii eanet árijalaččat geavahit daid rávvagiid mat juo leat addojuvvon sámiid diliid birra, ja dasto čuovvolit bearráigeahččanorgánaid ođđa rávvagiid. Dát guoská measta buot fágasurggiide ja ossodagaide Sámedikkis.

Sámedikkis ii leat automáhtalaš vejolašvuolta searvat čoahkkimiidda riikkaidgaskasaš arenain. Dat leat dábálaččat rahpasat stáhtalaš lahtuide. ON:s leat badjel 4000 eaktodáhtolaš organisašuvnnas (NGO, non-governmental organization) konsultatiivvalaš

Sofia Jannok ja Elle Márjá Eira lávluba COP21

(Govven Corinne Svala)

stáhtus ON ekonomalaš ja sosiála ráđiin (ECOSOC), ja dat sáhttet registreret iežaset čoaččkkimiidda ON-vuogádagas. Sámedikkis ja eará álgoálbmotparlameanttain ii leat NGO stáhtus. Muhto čoaččkkimiidda ON álgoálbmotáššiid bissovaš forumis (UNPFII) ja ON álgoálbmogiid vuoigatvuođaid áššedovdimekanismmas (EMRIP) lea Sámediggi ožžon akkrediterenortnega.

Sámedikkis lea buorre gulahallan Olgoriikadepartemeanttain ja fágadepartemeanttaiguin, ja sáhtá searvat ollu čoaččkkimiidda stáhtalaš delegašuvnnaid mielde. Dasto háliida Sámediggi doaibmat iešheanalisis aktevran riikkaidgaskasaš oktavuodain. Danne fertet bargat ja sihkkarastit stuorát searvanvejolašvuođa buot riikkaidgaskasaš arenain mat meannudit álgoálbmotáššiid. Vásihusat čájehit ahte buorit čovdosat šaddet álgoálbmotáššiid go álgoálbmogat servet ovttáárvosaččat ja árijalaččat mearrádusproseassain, gos álgoálbmogiid ovddasteddjiin lea vejolašvuohta váikkuhit mearrádusa sisdollui. Sámedikki bargu ON álgoálbmogiid 2014 máilmmikonferánsa oktavuodas oainnusmahtii dan. 2013:s lágidii Sámediggi máilmmiviidosaš álgoálbmotkonferánsa Álttás. Muhtun Sámedikki áirasat ledje Áltá 2103 konferánsas Sámi parlamentáralaš ráđi ja Árktalaš guovllu bokte. Áltá 2013 konferánsa loahppadokumeanta lei vuosttaš evttohus loahppadokumeantan Álgoálbmogiid 2014 máilmmikonferánsii, ja dan hábmejedje álgoálbmogat. Vaikko máilmmikonferánsa loahppadokumeanttas šiehtadallanproseassaid bokte stáhtaiguin ii leat dat seamma

sisdoallu mii lei Áltá 2013 loahppadokumeanttas, de sáhtta oaidnit ahte muhtun oassi Máilmmikonferánssa loahppadokumeantta sisdoalus, lea seamma go Áltá 2013 konferánssa loahppadokumeanttas. Áltá 2013 konferánssa loahppadokumeanta lea almmolaš ON dokumeanta ja lea namuhuvvon Máilmmikonferánssa loahppadokumeantta juolgenohtas, ja lea deatalaš gáldu Máilmmikonferánssa loahppadokumentii. Dát čájeha ahte eaktun dohkálaš ja buriid čovdosiidda sihke nationála ja riikkaidgaskasaš dásis lea ahte mii searvat daid mearrádusproseassaide mat gusket sámiid diliide. Mii áigut ain čuovvolit loahppadokumeantta sisdoalu sihke nationála ja riikkaidgaskasaš dásis.

Nationála dásis lea mis konsultašuvdnašiehtadus Sámedikki ja stáhta eiseválddiid gaskka. Dat sihkkarastá ollu dan ahte Sámediggi konsulterejuvvo ovdal go mearrádusat dahkkojuvvojit. Dasto ferte konsultašuvdnamekanismma ovddidit gozihan dihte Sámedikki ja sámii vuoigatvuođaoamasteddjiiid rievtti miehtat ovdagihtii dahje biehttalit miehtamis ovdagihtii ovdal go mearrádusat mat váikkuhit min mearriduvvojit dahje čađahuvvojit.

Hástalussan lea go vuoigatvuođaproseassat Norggas váldet guhkes áiggi, dahje siveadit ovdánit áiggi mielde. Sámii vuoigatvuođalávdegotti II čuovvoleapmi lea bisánan. Nubbi eará ášši lea minerálaš 2009 atnui váldin, mii ii leat čovdojuvvon. Sáhtta leat oiddolaš geahččat movt sáhtášii ovddidit gulahallama ja ovttasbarggu stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskka vai oččošeimmet áššiid mat eai ovdán ovdánit. Movt oazžut politihkalaš dáhtu čuovvolit sámii áššiid dohkálaš áigemeeriid siste ja oazžut čovdosiid mat leat álbmotrievtti siskkobealde, lea hástalus mainna Sámediggi ferte eanet bargat áiggis ovddasguvlui.

Gulahallama buorideapmi Olgoriikadepartemeanttain ja fágadepartemeanttaiguin áššiin mat gusket álgoálbmogiidda sáhtta leat ávkkálaš sihke Sámediggái ja stáhtii. Ovdamearkka dihte sáhtta vásihusaid solidaritehtabarggu oktavuodas lonuhallat. Dán suorggi lea Sámediggi duos dás guoskkahan ja mii gáibida buori áddejumi diliin mat čuožžilit eará osiin máilmmis. Olgoriikadepartemeanta oktiordne dávjá riikkaidgaskasaš searvama, juogo čoahkkimiin dahje fágalaš rávvagiid ektui bearráigeahččanorgánain, ja sáhtášii vástidit ulbmila ahte lávgadeappot ovttasbargat Olgoriikadepartemeanttain dán lágan áššiin. Buorre gulahallan guoskevaš departemeanttaiguin sihke ovdal, gasku ja manjá raporterema bearráigeahččanorgánaide lea deatalaš. Deatalaš lea maiddái čuovvolit bearráigeahččanorgánaid rávvagiid norgga eiseválddiid ektui sihkkarastin dihte sámerievtti nationála čađaheami.

3. ÁNGIRUŠŠANSUORGGIT, MIHTTOMEARIT JA STRATEGIIJAT

Dat vuoigatvuođat mat dohkkehuvvojit ON álgoálbmotvuoigatvuođaid julggaštusas leat unnimus standárddat mat sihkkarastet máilmmi álgoálbmogiid birgejumi, ja sin árvvolašvuođa ja čálgu. Julggaštusa sisdoallu dego čatná, mii geatnegahtá stáhtaid čađahit dan mearrádusaid. Sámediggi áigu váikkuhit heiveheami čađaheami.

Julggaštus lea deatalaš reaidu min barggus. Dat stivre gulahallama stáhta eiseválddiiguin ja eará aktevrraiguin sihke regionála, nationála ja riikkaidgaskasaš dásis. Oiddolaš lea čatnat sámeplotihka váikkuhangaskaomiid geavaheami ja relevánta áššemeannudeami julggaštusa artihkkaliidda. Dát nanne ja sihkkarastá julggaštusa geavaheami sámedikki barggus, ja dasto álkiduhtá raporteremiid ja heivehandási mihtideami álgoálbmogiid vuoigatvuođaid birra. Go dihtomielaččat geavaha vuoigatvuođaid mat leat julggaštusas, beaivválaš barggus, de lea álkit oažžut stuorát áddejumi mearrádusproseassaide mat gusket sámiide, ja váikkuhit dan ahte mii árijalaččat sáhttit daiguin ávkkástallat.

Dálá ovttasbargostruktuurraid ja máilmmiviidosaš hástalusaid vuodul mat leat máilmmis, vuoruhit mii vihtta ángiruššansuorggi. Dat ovdan buktovuvvojit vuolábealde sierra, muhto dat galget geahčaduvvot fárolaga ja dat sáhttet fátmastit nubbi nuppi.

Ángiruššansuorggit leat:

1. Sámi ovttasbargu
2. Davviguovllut
3. ON álgoálbmot- ja olmmošvuoigatvuođat
4. Ovtaárvosašvuohta ja solidaritehta
5. Máilmmiviidosaš hástalusat mat gusket álgoálbmogiidda

Diedáhusas čilgejuvvojit hástalusat, ja hábmejuvvojit mihttomearit ja strategiiat ángiruššansurggiid várás.

Mihttomeari juksama dihte fertet mii analyseret ja guorahallat min rolla ja ovddasvástádusa riikkaidgaskasaččat, ja dan fertet maidái geahčadit fárolaga gelbbolašvuodain, kapasitehtain ja ekonomijain.

3.1 SÁMI OVTTASBARGU

Sámi álbmot lea okta álbmot geain lea iešmearridanriekti. Stáhtaid rájáin beroškeahhtá galgá sámiin leat vejolašvuohta bisuhit oktavuoda ja suodjalit ja ovddidit kultuvrralaš beliid. Rájárustideaddji sámi ovttasbargu lea guovddázis sámi servodateallimis. Sámi

*Håkan Jonsson, Aili Keskitalo, Vicky Tauli Corpuz, Tiina Sanila-Aikio ja Aile Javo
(Govven Jan Roger Østby)*

ovttasbargu riikarájaid rastá ii álohii leat riikkaidgaskasaš bargu, muhto ahte mii dávjá oaidnit ahte oppasámi barggus lea riikkaidgaskasaš dimenšuvdna(gč. oasi 1.2).

Sámi parlamentáralaš ráđđi (SPR)

Sámit galget sáhttit suodjalit ja ovddidit giellaset, kultuvrraset ja servodateallimeaset sihke ovttaskas stáhtain ja riikarájaid rastá. SPR fuolaha daid áššiid politiikkalaš meannudeami oktiordnema, mat gusket sámiide, ja ovddida geavatláš ovttasbargovugiid sámedikkiid gaskka.

Sámi parlamentáralaš ráđis ii leat iežas čállingoddi. Áigumuššan lea leamaš ahte sámedikkiid hálddahusat galget meannudit áššiid SPR ovddas, muhto dat ii leat doaimman bures. Hálddahusressursaid váilun sáhttá dagahit ahte mearrádusat eai čuovvuvuo ja oktilašvuohta fuotnána. Diehtojuohtinbargu SPR:s lea vuoruhuvvon vulos. SPR stivra árvvoštallá ahte ásašuvvošii sierra stába dáid doaimmaid goziheapmái.

Sámedikkiid bargu riikkaidgaskasaš áššiin galgá čadahuvvot Sámi parlamentáralaš ráđi bokte. SPR guhkes áiggi mihttomearrin lea searvat iežas kapasitehtain álgoálbmogiidda guoski čoahkkimiidda ja proseassaide. Sámi parlamentáralaš ráđis lea formálalaš ovttasbargu Suoma, Norgga ja Ruota nátionála eiseválddiiguin čoahkkimiid bokte sámedikkiid presideantaid ja ministariid, main lea ovddasvástádus sámi áššiin, gaskka.

Sámi parlamentáralaš ráđđi lea ohcan alccesis searvistáhtusa Árttalaš ráđis.

SPR lea ohcan ollislaš lahttovuođa Davviriikkaid ráđis, gos sámedikkiin dál lea áicistáhtus. Davviriikkaid ráđđi lea almmolaš davviriikkalaš ovttasbarggu parlamentáralaš orgána, ja das leat lahtut Danmárkkus, Suomas, Islánddas, Norggas ja Ruotas, ja Færsulluin, Ruonáeatnamis ja Álánddas. Sešuvnnat leat forumat gos davviriikkaid parlamentarihkkarat ságastallet davviriikkalaš áššiid birra davviriikkaid stáhtaministariiguin ja fágaministariiguin. Sámi parlamentáralaš ráđis lea iežas EU-strategiija, ja galgá nannet barggus EU-áššiiguin. Árvvoštallojuvvo ahte ášahuvvošii dasa sierra kantuvra Brusselis.

Sámi parlamentáralaš ráđi barggus galgá leat faggi sámedikkiin. Sámi parlamentáralaš ráđi doaimma birra raporterejuvvo dievasčoahkkimii sámediggeráđi diedáhusa bokte. Berre árvvoštallat galggašii go Sámediggi jahkásaččat čilget SPR doaimma birra dievasčoahkkimii. Sámi parlamentáralaš ráđis ii leat alddis bušeahtta. Sámi parlamentáralaš ráđi doaimma ruhtaduvvo sámedikkiid dábálaš bušeahtta bokte. Sámedikkii fertejit ieža vuoruhit ruđaid SPR ovttasbargui. SPR lea ávžžuhan Suoma, Norgga ja Ruota ruhtadit dán doaimma.

Mihttomearit: ·

- Sámi parlamentáralaš ráđis lea institušuvdnan dahkkojuvvon ovttasbargu áššiin mat gusket sámiide mángga riikkas, dahje sámiide go lea okta álbmot.
- Sámi parlamentáralaš ráđđi galgá searvat iežas kapasitehtain riikkaidgaskasaš foraide.
- Sámi parlamentáralaš ráđđi galgá viidát ánggiruššat riikkaidgaskasaččat.
- Sámedikkiid ovttasbargu nannejuvvo Sámi parlamentáralaš ráđi bokte.

Strategiijat: ·

- Oččodit buoret rámmaeavttuid Sámi parlamentáralaš ráđđái, maiddáii buoret ekonomalaš ja hállddusresurssaid. Váikkuhit dan ahte diehtajuohkinbargu Sámi parlamentáralaš ráđis ovddiduvvo viidáseappot ja nannejuvvo.
- Searvat árgjaleaččat Sámi parlamentáralaš ráđi bokte relevánta riikkaidgaskasaš foraide.
- Váikkuhit ekonomalaččat dan ahte Sámi parlamentáralaš ráđi doaimma evalueren álggahuvvošii.
- Bargat dan ala ahte álgoálbmogiid ovddasteaddji orgánat sáhtášedje searvat iežaset kapasitehtain relevánta riikkaidgaskasaš foraide.
- Buoredit diehtajuohkima lonuhallama ovttasbarggu birra Sámi parlamentáralaš ráđis.
- Jahkásaččat čilget Sámi parlamentáralaš ráđi doaimma birra Sámedikki dievasčoahkkimii.
- Sámedikkii nannejit gulahallama iežaset riikkaidgaskasaš barggu birra iešguđet ulbmiljoavkkuiguin sámi servodagas.

Davviriikkalaš sáamekonvenšuvdna

2005:s ovddidii áššedovdijoavku árvalusa *Davviriikkalaš sáamekonvenšuvnnas*. Jagi 2011 rájes leat Suopma, Norga ja Ruotta šiehtadallan dán konvenšuvnna. Sámedikkiit servet šiehtadallamiidda stáhtaid delegašuvnnaid bokte. Šiehtadallojuvvo earret eará artihkkala sámiid ja riikkaidgaskasaš ovddastus birra.

Sámit leat okta álbmot ja mii ássat njealji riikkas. Sáamekonvenšuvdna sihkkarastá midjiide seammalágan vuoigatvuođaid, mii lea eaktun dasa ahte mii ain galgat sáhttit ovdánit oktan álbmogin. Stáhtarájit eai galgga hehttet min kultuvrra, giela, ealáhusaid ja servodateallmia suodjaleami, doaimmaheami ja ovddideami.

Davviriikkain lea erenoamáš vejolašvuohta soahpat iežas álgoálbmogiin rájarástá konvenšuvnna mii goziha min vuoigatvuođaid rájaraštideaddji álgoálbmogin. Dán lágan konvenšuvnnas livččii mearkkašupmi olggobealde Davviriikkaid, go ollu álgoálbmogat máilmmis leat sirrejuvvon rájáiguin ja sis váilu buot fáttmasteaddji rámmadagus mii suodjalivččii sin oktan álbmogin. Davviriikkalaš sáamekonvenšuvdna sáhtášii bidjat standárdda mii movttiidahtta stáhtaid gos leat rájarástá álgoálbmogat ásahtit gulahallama ja ráhkadit rámmaid maid bokte sihkkarastit sin vuoigatvuođaid. Davviriikkalaš sáamekonvenšuvnnas lea danne árvu dobbelii Sámi rájaid.

Danne lea davviriikkalaš sáamekonvenšuvnnas stuorra árvu mii rasttida Sámi rájaid. Eurohparádis lea leamaš ja lea mearkkašupmi olmmošvuoigatvuođaid ovddideapmái ja ráđđi mearrida sihke konvenšuvnnaid ja rávvagiid das mo olmmošvuoigatvuođat galget fuolahuvvot Eurohpás. Lea lunddolaš árvvoštallat gulahallama Eurohparádiin davviriikkalaš sáamekonvenšuvnna birra.

Mihttomearri:

- Soahpat oktasaš rámmaid mat bures leat álbmotrievtti siskkobeaide, sámiide go lea okta álbmot ja álgoálbmot.

Strategiijat:

- Searvat šiehtadallamiidda, mat galget loahpahuvvot 2016:s.
- Váikkihit šiehtadallanproseassaide ja ovdánahttit daid.
- Sámediggi nanne gulahallama barggu birra davviriikkalaš sáamekonvenšuvnnain iešguđet ulbmiljoavkkuiguin sámi servodagas. Oahpasmahttit konvenšuvdnabarggu buorebut iešguđet sámi birrasiidda.

Sámit Guoládatnjárggas

Deatalaš lea váikkuhit dan ahte sámiide Ruošša bealde nannejuvvojit eavttut gozihit giela, kultuvrra, ealáhusaid ja servodateallima. Ruošša beale sámit leat ovddastuvvon oktasaš sámi politiikkalaš barggus sin guovtti organisašuvnna bokte, Guoládaga Sámiid Searvi (GSS)/ Association of Kola Saami (AKS), mii ásahevuvui 1989:s, ja Murmánskka

guovllu Sámisearvi/ Official Organisation of Saami in Murmansk Oblast (OOSMO), mii ášahuvvui 1998:s. Dát guokte organisašuvnna barget oktilaččat sámiid giela, kultuvrra ja vuoigatvuođaid ovddidemiin dan olis go lea álgoálbmot. Goappašagat organisašuvnnat leat Sámiráđi lahtut ja servet bissovaččat Sámi parlamentáralaš rádis.

Sámiid nuppi kongreassas 2010:s ášahuvvui Guoládaga Sámi Sobbar, sámiid čoaččimin Ruošša bealde. Guoládaga Sámi Sobbar ozai lahttovuođa 2010:s Sámi parlamentáralaš rádis. OOSMO doarjjui ohcama go fas AKS ovddasteaddjit eai dorjon ohcama.

Sámi parlamentáralaš ráđdi doarju Ruošša beale sámiid barggu iežaset álbmotválljen orgána ásaheames. Sámediggái lea deatalaš ahte láchčojuvvojit dilit nu ahte skáhppojuvvojit doarvái kapasitehta ja ekonomalaš resurssat vai sámit Ruošša bealde sáhtášedje searvat politihkalaččat árrjalaš ja ollislaš vuogi mielde.

Barentsovtasbarggus lea bures lihkostuvvan olbmos olbmui ovttasbargu, vuoruhuvvon surggiin nugo kultuvra, nuorat, biras, álgoálbmogat ja dearvvašvuohta. Regionála Barentsovtasbargu fokusere ollu konkreetta prošeavttaid, ja formálalaš cakkiiid čoavdima ovttasbarggus. Olbmos olbmui ovttasbargui sáhttet gullat kulturdoalut, gielladoaimmabijut ja ealahusovttasbargu boazodoalu, guolástusaid ja turismma siskkobealde.

Mihttomearri:

- Viiddis ovttasbargu sámiid gaskka riikarájaid rastá.

Strategiijat:

- Doarjut Ruošša beale sámiid positiivvalaš ovddidanbarggu.
- Veahkehit Sámi parlamentáralaš ráđi birrabeavdekonferánssa čađaheamis Guoládatnjárggas 2015:s.
- Doarjut ja váikkuhit olbmos olbmui prošeavttaid maid dá álgoálbmogat servet.
- Ovddidit ja suodjalit buriid diehtojuhkingálduid.
- Gulahallama bokte ráđdehusain sihkkarastit ahte álbmogis álbmogiidda ruđat maid dá fuolahit álbmogis álbmogiidda ovttasbarggu Guoládatnjárggas.

3.2 DAVVIGUOVLLUT

Davviguovopolitiikka leat stuorra hástalusat álgoálbmogiidda, nationála eiseválddiide ja industriijaberoštumiide álgoálbmogiid eatnamiin. Das sáhttet leat dakkár váikkuhusat mat eai leat buorit álgoálbmogiidda, muhto rahpet seammás vejolašvuođaid buoret čálgui, luondduresurssaid ceavzilis ja vuoiggalaš hálddašeami bokte. Ealli sámi servodat lea bidjamin deatalaš eavttuid árvoháhkamii ja resursahálddašeapmái, maid dá máilmmiviidosas perspektiivvas. Danne ferte davviguovopolitiikka

Sámediggeráđđi galleda mearrasámi giláža

(Govven Pål Hivand)

hábmeyuvvot ja čađahuvvot gulahallama ja ovttasbarggu bokte Sámedikki, sámi vuoigatvuođaoamasteddjiiid, sámi beroštupmiorganisašuvnnaid, eiseválddiid ja ealáhusaktevrraid gaskka.

Eurohpá uniovdna (EU)

Min deahtaleamos hástalus eurohpá ektui lea sámiid beroštumiid goziheapmi EU guovdu. Ollu njuolggadusat ja direktiivvat leat vuolgán EU-vuogádagas. Njuolggadusat ja direktiivvat biebmooadjebasvuođa, veterinearapolitiikka, fievrriidapolitiikka, energiijapolitiikka ja biraspolitiikka birra váikkuiht sámi beroštumiid mánggaláhkai. Sámeapolitiikkalaš váikkuhanfápmu eurohpá oktavuodas eaktuda ahte mii máhttit formuleret, oainnusmahttit ja gulahallat politiikkalaš mihttomeriid, gáibádusaid ja vuordámušaid mat fas buvttiht institušuvdnan dahkkojuvvon ortnegiid váikkuhanfámu ektui.

Sámediggi searvvai Norgga EU-lahttovuođa šiehtadallamiidda 1994:s. Ovdan šiehtaduvvui protokolla sámi álbmoga birra (sámeprotokolla). Protokolla guoská sámiide Suomas ja Ruoŋas, muhto ii leat EEO-šiehtadusa oassi. Sámeprotokollas dohkkehuvvo álgoálbmogiid árbevirolaš eanageavahanriekti vuodđun kultuvrra suodjaleapmái EU-rievttis.

Eai gávdno almmuhuvvon árvoštallamat manne sámeprotokolla ii leat heivehuvvon

EEOšiehtadusas. Orru imaš go čadni protokolla sámi áššiin, mii lea ovdan šiehtaduvvon Norgga álgaga mielde ii leat EEO-šiehtadusa oassi. Sivvan lea várra dat go Norga ii šaddan EU lahttun. Ii leat dábalaš ahte EU rievtti laktit EEO šiehtadussii Norgga álgaga mielde. Sámeprotokolla šaddan ja čadni váikkuhus dál bealušta protokolla heiveheami EEOšiehtadusas. Sámediggi áigu bargat dan ala.

Váikkuanbargu, dahje feaskárastinbargu, lea deatalaš oassi EU vuogádaga politihkalaš eallimis, ja dat dohkkehuvvo EU ásašusain sihke dárbbášlažžan ja sávahahttin. Váikkuanbarggus lea sáhka árjjalaš searvamis EU mearrádusproseassaide. EU mearrádusain sáhttet leat váikkuhusat sámiide, ja danne lea deatalaš ovdánahtti iežas posišuvnna EU vuogádaga ektui.

Sámediggi áigu láhčit diliid nu ahte Sámi parlamentáralaš ráđđi sáhtta guorahallat movt sámedikkii sáhttet váikkuhit EU mearrádusproseassaide. Sávahahti lea oázžut rámmaid mállen movt institušuvdnan dahkat ortnegiid sámi váikkuanfámu várás EU:s. Lunddolaš lea ahte Suoma ja Ruota sámedikkii jođihit dákkár barggu danne go sis lea máhttu maid viežžat Suoma ja Ruota EU lahttuvuođas.

EU ovddida ja mearrida politihka mii guoská sámiid árgabeaivái ja rádjerasttideaddji ovttasbargui, ja danne lea lunddolaš ahte Sámediggi árvvoštallá iežas leahkima davvinorgga EU-kantuvrras Brusselis.

Sámediggi sáhtta Davvi-Norgga fylkkagiieldaid ovttasbargošiehtadusaid bokte ruhtadit hospiterenortnega sámi nuoraid várás Davvi-Norgga EU kantuvrras Brusselis. Lea vejolaš ovddidit ovttasbarggu hospiterenortnegis sámi nuoraid várás Suoma ja Ruota regiovdnakantuvrrain.

Sámediggi láve leat mielde Eurohpapolitihkalaš forumis, mas leat čoahkkimat guktii jagis. Forum lea departemeantaid, fylkkagiieldaid, giieldaid ja Sámedikki deaivvadanbáiki. Ráđđehus lea ráhkadan strategiija EU ovttasbarggu várás mas dovddahuvvo ahte lea beroštupmi lávga ovttasbargat EU:in ja árjjalaččat searvat politihkalaš proseassaide Eurohpás. Váikkuan dihte deatalaš mearrádusaide ferte Norga árrat ja deattuinn leat mielde eurohpapolitihkalaš áššiin. Sámediggi áigu nannet gulahallama ja ovttasbarggu norgga eiseválddiiguin EU áššiin.

Mihttomearit:

- Sámeprotokolla šaddá EEO šiehtadusa oassin.
- Geahččalit váikkuhit EU ektui ovdal go mearriduvvojit njuolggadusat ja direktiivvat mat váikkuhit sámi beroštumiid, ealáhusaid ja báikegottiid.
- Háhkát buriid rámmaeavttuid sámi giela, kultuvrra ja ealáhusaid várás regionála ovttasbarggu bokte riikarájaid rastá Sámis.

Strategiijat:

- Váldit álgaga ja guorahallat sámi ovddastusa Brusselis Sámi parlamentáralaš ráđi bokte.
- Gulahallan Olgoriikadepartemeanttain EEO áššiid ja EU birra.
- Diehtojuohtinbargu Interreg birra sámi organisašuvnnaid, ášahusaid ja fitnodagaid ektui.
- Doarjut Interreg-prošeavttaid váikkuhangaskaomiid geavaheami bokte.
- Válljet ovddasteddjiid Bearráigeahččanlávdegoddái ja Stivrenlávdegottiide ja čuovvolit daid.
- Ságaškuššat sámi ovddasteami Davvi-Norgga EU-kantuvrras Brusselis fylkkasuohkaniiguin

Árktalaš ovttasbargu

Árktis lea guovddáš suorgi riikkaidgaskasaš politihkas. Dálkkádatrievdadmiid ja eará hástalusaid geažil fertet mii gávdnat buriid čovdosiid birrasa, resurssaid ja energija deattuhemiin. Čájuhuvvo ahte sámi guovllus lassána beroštupmi ávkkástallat resurssaiguin ja ođđa areálageavaheapmi, ja gilvu luondduresurssaid alde lassána. Sihke márkanearran ja politihkalaš fuomášupmi bidjá Sámi davviguovlopolitiikka ja industriija guovddášii. Dán oktavuodas ii biddjojuvvo sámiide, go lea okta álbmot mas leat vuoigatvuođat árbevirolaš guovlluide, dohkálaččat fuomášupmi.

Árktalaš ovttasbargui gullá diške ovttasbargu stáhtaid ráđđehusaid gaska Árktalaš ráđis ja ovttasbargu parlamentariihkkariid čoahkkimiiguin. Álgoálbmogiin lea guovddáš sadi ovttasbargoorgánain.

Árktalaš ráđđi lea konsenšuvdnaorgána. Das leat guhtta álgoálbmotorganisašuvnna maid stáhtus lea bissovaš álgoálbmotsearvan (PP:t), das lea mielde maidái Sámiráđđi. Dain lea hállan- ja evttohanriekti láhttoriikkaiguin dássálaga, muhto dain ii leatjenastanvuoigatvuohta. Nu eai dat sáhte ge bissehit evttohusa veto bidjamiin, nugo lahttoriikkat sáhttet. Geavahusas ii leat dattetge geavvan nu ahte lahttoriikkat livčče mearridan áššiid PP:id dáhtu vuostá. Oktiihuot 32 riikkas ja organisašuvnnas lea áicistáhtus ráđis. Bissovaš álgoálbmotsearviit dorjot sierra čállingotti, Indigenous Peoples Secretariat (IPS). Dat lea Københámmánis muhto lea mearriduvvon ahte dat fárruhuvvo Romsii. IPS biddjojuvvo seamma lokálaide Árktalaš čállingottiin.

Árktalaš ráđđi lea deatalaš fora gos ságastallat biraslaš hástalusaid ja ekonomalaš vejolašvuođaid Árkttis. Dat lea guovlulaš ovttasbargoorgána mii doaibmá ovttasbarggu ja ovttasdoaibmama ovdánahttimiin árktalaš stáhtaid gaska oktasaš áššiin. Erenoamáš áigeguovdilis áššin leat leamaš ceavzilis ovdáneapmi, birasgáhtten ja dálldádatrievdan. Árktalaš ráđđi lea bargan ovttasbarggu nannemiin Árkttis ja máhtu buoridemiin guovddáš áššesurggiid birra, nugo birrasa ja dálkkádatrievdama birra. Árktalaš ráđis

lea dál stuorát fokus maiddá buriid bohtosiid oažžumis go guoská kultuvrralaš ja ekonomalaš ovdáneami ceavzilvuhtii, lassin birrasii.

2014 čavčča válddii Ártkalaš ráđđi álgaga ásaht Arctic Economic Council (AEC). Áigumuššan lei ráhkadit rámmaid gulahallamii gaskal Ártkalaš ráđi ja ealáhusdoaimmaheddjiid Ártkasis. Dát galgá leat mielde bidjamin ekonomalaš ovdáneami badjelebbui áššelistii ártkalaš ovttasbarggus.

Riikarevišuvdna lea geahčadan eiseválddiid barggu Ártkalaš ráđiin áigodagas 1996 - 2014. Sámediggi lea veahkehan dieđuiguin. Riikarevišuvnna bargu lea oassi Ártkalaš ráđi multilaterála revišuvnnas, masa Dánmárkku, Norgga, Ruošša, Ruota ja USA riikarevišuvnnat leat searvan. Canáda ja Suoma riikarevišuvnnat leat leamaš áicín. Okta váldogávdnosiin lea ahte Ártkalaš ráđđi ii leat dohkálaččat láhčán diliid álgoálbmogiid searvamii ráđi barggus. Álgoálbmotsearvamis prošeavttain leat erohusat ekonomalaš, fágalaš ja olmmošnávvcaid geažil. Ártkalaš ráđis ii leat ruhtadanortnet mii sihkkarastášii álgoálbmogiid searvama barggus. Juohke riikkas lea ovddasvástádus álgoálbmogiid searvama ruhtadeamis. Iskkadeapmi čákehii ahte norgga barggu oktavuođas Ártkalaš ráđis leat rašisvuodát oktiordnema ja čuovvoleami oktavuođas.

Mihttomearit:

- Eanet fokus, searvan ja ánggiruššan davviguovlopolitihkas sihkkarastin dihte ceavzilis ovdáneami álbmogiidda geat ássat davvin.
- Luodu geavahuvvo ja suodjaluvvo nu ahte dat addá vuodu kultuvrii ja buhtes birrasii boahhtevas sohka buolvvaide.

Strategiijat:

- Nannet álgoálbmogiidda kapasitehta, gelbbolašvuoda ja ruhtadeami searvat Ártkalaš ráđi bargui.
- Buoridit sámiiid máhtuid davviguovlluid rievdamiid ja ovddideami birra ja fokuseret daid.
- Váldit álgaga ahte eanet formaliseret ovttasbarggu Sámiráđiin ja eará guoskevaš álgoálbmotásahusaiguin ja organisašuvnnaiguináššiid birra Ártkalaš ráđis.
- Vuoruhit resurssaid nu ahte sáhtta doaibmat árijalaččat arenain gos lea sáhka davviguovlopolitihka birra, sihke nátionála dásis ja riikkaidgaskasaččat.
- Bargat dan ala ahte nannet álgoálbmogiid kapasitehta dainna lágiin ahte álgoálbmotčállingoddi IPS oažžu buoret ruhtadeami ja oktii lokaliserejuvvo Ártkalaš ráđi čállingottiin Romssas.
- Váldit ovdan Olgoriikadepartemeanttain dan ahte Sámiráđđi ja eará guoskevaš álgoálbmotásahusat ja organisašuvnnat očoši buoret ruhtadeami bargat barggus Ártkalaš ráđi siskkobealde.

- Veahkehit ahte guovddáš raporttat Áktalaš rádis jorgaluvvojit sámegillii ja dovddusin dahkkojuvvojit sámi báikegottiin.
- Čuovvolit Guovdageainnu Riikkaidgaskasaš boazodoalloguovddáža (ICR) ja Boazoálbmogiid máilmmioktavuođa (WRH) prošeavtta, Eallin, mas leat mielde nuorat ja boazodoallu. Doarjut sin ođđa prošeavtta, Eallu, mas lea sáhka nuoraid birra Ártisas, dálkkádatrievdamiid ja biebmokultuvrra birra.
- Lágidit sirkumpolára oahppokonferánssa njukčamánu 2016, ja lágidit ártkalaš guovlluid ministtarčoahkkima, gos bargojuvvo dan ala ahte ovttasbargošiehtadus oahpahussuorgái vuolláičállojuvvo.

Barentsovttasbargu

Barentsovttasbargu lea addán álgoálbmogiidda ja guovlluide davvin rolla ovttasbarggus Ruoššain. Álbmogis álbmogii ovttasbargu nannejuvvo daid álbmogiid gaskka geat ellet davvin. Barentsovttasbarggu olis leat čađahuvvon mánja lihkestuvvan ovttasbargoprošeavtta, erenoamážit kultuvrra ja ealáhusa oktavuođas. Barentsovttasbargu lea nannehan sámi oktavuođadovdu sámiiguin Guoládatnjárggas.

Ruošša ránnjávuođapolitihkka lea buvttihaan reakšuvnnaid máilmmiservodaga bealis ja váttásmahtán viidásat ovttasbargoovdáneami gaskal Norgga ja Ruošša. Dat sáhtta maiddá váikkuhit ovttasbargui sámiiguin ja eará álgoálbmogiiguin Ruošša bealde. Dán dilis lea deatalaš nannet álbmogis-álbmogiidda-ovttasbarggu ja doaibmat vuojeheddjin dasa ahte Norga, beroškeahhtá ránggáštusain, bisuha gulahallama Ruoššain.

Barentsguovllu luondduresurssaide lea stuorra beroštupmi gávppálaš oassálastiid bealis. Gávppálaš ávkástallan luondduresurssaiguin lea dájá áittan árbevirolaš ealáhusaide ja kultuvrraide aiddo fal dannego álgoálbmotvuoigatvuođat eai fuolahuvvo riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid ja standárddaid vuođu. Etihkalaš njuolggadusaid ásaheapmi ja geavaheapmi ekonomalaš doaimmaid várás álgoálbmotguovlluin lea mielde unnideamen áitaga álgoálbmotealáhusaide ja -kultuvrraide.

Mihttomearit:

- Ovttasbargat sámiiguin riikarájaid rastá, erenoamážit sámiid deattuhemiin geat ássat Guoládatnjárggas.
- Ovttasdoaibmat eará álbmogiiguin ja álgoálbmogiiguin Barentsguovllus. Strategijat:
- Ovdánahtit álgoálbmogiid vuoigatvuođaid ođđa ávkástallanvuodot industriija ektui Barentsguovllus.
- Váikkuhit álgoálbmogiid kultuvrra ja eallinvuođu suodjaleami Barentsguovllus.
- Vuoruhit resurssaid politihkalaš searvama ruhtadeapmái sámiide geat ássat Guoládatnjárggas, vai beasašedje searvat Sámi parlamentáralaš

ráđđái, Barentsovtasbargu ja eará relevánta riikkaidgaskasaš arenaide.

- Vuoruhit váikkuhangaskaomiid Sámedikki bušehtas riikkaidgaskasaš doaibmabijuide doarjaga bokte kulturdoaibmabijuide mat erenoamážit siskkildit sámiiid geat ássat Guoládatnjárggas Ruošša bealde.
- Doarjut Guoládatnjárgga sámiiid barggu sin politihkalaš, rievttálaš, ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdánahttimis.
- Leat veahkkinn Árran julevsámi guovddáža prošeaktabarggu proseassa oktavuođas go lea kártemin ja evalueremin etihkalaš njuolggadusaid ekonomalaš doaimma várás davvin.

3.3 ON ÁLGOÁLBMOT- JA OLMMOŠVUOIGATVUOĐAT

Álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta ávkástallat ollásiit vuođđoolmmošvuoigatvuođaiguin mat dohkkehuvvot ON-soahpamušas, máilmmijulggaštusas, riikkaidgaskasaš riektekonvenšuvnnain dahje dábálaš čadni ja dohkkehuvvon olmmošvuoigatvuođain.

Gáibiduvvo sierra politihka ja reguleremat stáhtaid beales, dohkkehit, nannet ja suodjalit álgoálbmogiid vuoigatvuođaid, ja bisuhit álgoálbmogiid vuoigatvuođa mearridit sin iežaset ovdáneami. Sámedikki rolla lea váikkuhit ahte álgoálbmogiid vuoigatvuođat heivehuvvot nationála ja riikkaidgaskasaš oktavuođain. Heiveheapmi galgá álohii dahkkojuvvot ovtasbargguin, gulahallamiin ja konsulteremiin guoskevaš álgoálbmogiin. Danne lea Sámediggi sorjaveš gulahallamis ja ovtasbarggus stáhta eiseválddiiguin juksan dihte iežas mihttomeriid.

Sámediggi bargá ollu ON orgánaid ektuisihke Genevas ja New York:s, maiddái Olmmošvuoigatvuođaráđiin ja váldochoahkkimiin. Dárbbu mielde lea Sámedikkis oktavuohta ON álgoálbmotáššiid erenoamáš diediheddjiin, ON álgoálbmotáššiid bissovaš forumiin, ja ON áššedovdimekanismain álgoálbmogiid vuoigatvuođaid hárrái. Dát golbma álgoálbmotmekanismma oktii ordnejit ángiruššama álgoálbmotsuorggis riikkaidgaskasaččat. EMRIP, ON Álgoálbmotvuoigatvuođaid áššedovdimekanismmas lea seamma akkrediterenortnet ON ekonomalaš ja sosiála ráđi bokte go mii ON álgoálbmotáššiid bissovaš forumis lea. Dán ráđjai lea Sámediggi searvan Norgga delegašuvnna bokte EMRIP sešuvnnaide. Sámedikkis ferte leat buorre fágaidgaskasaš ja oppasámi gulahallan jos galgá buori vuogi mielde sáhttit váikkuhit dan golmma álgoálbmotmekanismma bargui. Sámediggi áigu váikkuhit dan ahte EMRIP rievdaduvvošii bearráigeahččanorgánan ON álgoálbmogiid vuoigatvuođa julggaštusa heiveheapmái, dahje ahte eaktodáhtolaš raporterenvjolašvuohta julggaštussii ášahuvvo.

2014 čavčča dohkkehii Stuorradiggi ođđa vuođđolága mas olmmošvuoigatvuođat ožžon deatalet rolla, muhto sámiiid stáhtus sierra álbmogin ja álgoálbmogin ii nannejuvvon Vuođđolágas. Sihke Suopma ja Ruotta leat vuođđolága bokte nannen sámiiid stáhtusa

Sámedikki presideanta Aili Keskitalo sárdnida ON;s. (Govven Hege Fjellheim)

álbmogin ja álgoálbmogin. Livččii lunddolaš ahte maiddái Norga čuovvola seamma riekteovdáneami go ránnjáriikkain ja nanne sámiiid álgoálbmotstáhtusa Vuodđolágas.

Stuorradiggi mearridii 2015 giđa lága nationála olmmošvuoigatvuođaidásahusaid birra. Norgga nationála olmmošvuoigatvuođaidásahusa váldobargamuššan lea ovddidit ja suodjalit olmmošvuoigatvuođaid Vuodđolága, olmmošvuoigatvuođalága vuodul ja eará lágaid, riikkaidgaskasaš soahpamušaid ja álbmotrievtti vuodul muđui. Nationála olmmošvuoigatvuođaásahus galgá maiddái gozihit ja raporteret álgoálbmotvuoigatvuođaid ektui ja sin gelbbolašvuoda ja návccaid álgoálbmotvuoigatvuođain ferte sihkkarastit ja nannet ovddasgavlui.

Sámediggi lea barggus bokte riikkaidgaskasaš arenain ásahan lagaš ovttasbarggu ovddastuslaš álgoálbmotorganisašuvnnaiguin, stáhtaiguin dahje eará

organisašuvnnaiguin ja ásahusaiguin. ON álgoálbmotáššiid bissovaš forumis leat čieža meroštallojuvvon sosiokultuvrralaš álgoálbmotguovllu: (1) Afrihká, (2) Asia, (3) Gaska- ja Máttá-Amerihkká ja Karibia, (4) Árttis, (5) Guovddáš- ja Nuorta-Eurohpá Ruoššain, Guovddáš-Asiain ja Kaukasusain, (6) Davvi-Amerihkká ja (7) Jaskesáhpeguovlu. Sámediggi hukse allianssaid sihke álgoálbmogiid ja stáhtaid gaskkas, ja searvá bilaterála ovttasbargui. Buorre ovdamearka dasa ahte mii leat lihkostuvvan, lea máilmmiviidosas ovttasbargu máilmmiviidosas oktiordnejoavkku bokte mii doaimmai Álgoálbmogiid máilmmikonferánssa rádjai (WCIP 2014). Ollu stáhtat barge árrjalaččat dan ala ahte konferánssa loahppadokumeantta sisdoallu čađahuvvošii ja šattašii nu ahte álgoálbmogat miehtá máilmmi sáhtte dan dohkkehit. Máilmmikonferánssa loahppadokumeanta álgoálbmogiid birra vuodđuduvvá Álttá 2013 konferánssa loahppadokumentii. Erenoamážit sámiin ja inuihtain, geat gullet árttalaš guvlui ON:s, lea buorre gulahallan, ja mii sáhttit oahppat guđet guimmiideamet vásihusain ja oktavuodain.

Sámiid váttis resursadili sáhtta árvvoštallat čoavdit nu ahte ovttasbargat eará sámi ovddastuslaš organisašuvnnaiguin ovddastusa ektui riikkaidgaskasaš čoahkkimiin. Ovttasbargu sáhtta doaibmat dalle go lea politihkalaš ovttafielalašvuotta fáttá birra mii meannuduvvo riikkaidgaskasaš čoahkkimis. Ovdamearkka dihte sáhtta árvvoštallat dán lágan ovttasbarggu Sámedikki ja Sámiráđi gaskka Bissovaš forumii ja álgoálbmogiid áššedovdimekanismii searvama bokte. Ovddežis leat buorit vásáhusat ovttasbarggus sihke Árttalaš guovllus ja ovttasbarggu bokte proseassas álgoálbmogiid 2014 máilmmikonferánssa ektui.

Sámedikki bargu olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnnaid raporteremiin bearráigeahččaorgánaide, gč. mildosa nr 1 čuoggá 2, nannejuvvo ovddasguvlui. Dát guoská buot fágasurggiide main lea sáhka sámiid siviila, politihkalaš, ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuodain.

Áiggis ovddas guvlui vuoruhuvvo Sámedikki iešheanalis oasseváldistáhtusa ovddideapmi ja sadjai oážžun dakkár riikkaidgaskasaš forain mat meannudit álgoálbmotáššiid. Áigumuššan lea sihkkarastit ahte mii ollislaš ja árrjalaš vuogi mielde sáhttit searvat mearrádušproseassaide mat gusket sámi áššiide.

Mihttomearit:

- Vuoigatvuodát mat leat dohkkehuvvon ON álgoálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštusas leat heivehuvvon láhkadahkosiidda ja geavatláš politihkkii, mat váikkuhit min ja eará álgoálbmogiid árgabeaivái.
- Álgoálbmogiid ovddasteaddji politihkalaš orgánat nannejuvvojit ja dohkkehuvvojit stáhtain, nu ahte álgoálbmogat sáhttet doaimmahit

iešmearrideami iežaset ovdáneami ektui, ja maid ovddidit iežaset vuoigatvuođaid ja beroštumiid našunála dásis ja riikkaidgaskasaččat.

- Álgoálbmogiid ovddastuslaš iešstivrenergánain lea iešheanalis oasseváldistáhtus dain ON čoahkkimiin mat gusket álgoálbmotáššiide.
- Riikkaidgaskasaš ovddastus ON:s ovdánahttin dihte sámi beroštumiid ja vuoigatvuođaid.

Strategiijat:

- Ovdánahttit álgoálbmot- ja olmmošvuoigatvuođaid min beaivválaš barggus, ja erenoamážit barggus sámediggebušeahtain.
- Váikkuiht dan ahte ON álgoálbmotvuoigatvuođaid julggaštusa heiveheapmi nannejuvvo Álgoálbmogiid 2014 máilmmikonferánsa loahppadokumeantta čuovvoleami bokte.
- Nannet ja ovddidit ON bearráigeahččanmekanismaid geavaheami.
- Čuovvolit bearráigeahččanmekanismaid rávvagiid gulahaladettiin stáhtalaš eiseválddiiguin.
- Nannet min iežamet kapasitehta ja ekonomalaš rámmaid ovddidan dihte min riikkaidgaskasašbarggu.
- Čuovvolit Álgoálbmogiid 2014 máilmmikonferánsa loahppadokumeantta árijalaš oassálastima bokte stáhta ON-sáttagottiide.
- Bargat dan ala ahte sámiid stáhtus sierra álbmogin ja álgoálbmogin nannejuvvo vuodđolágas.
- Gulahallama bokte Stuorradikkiin sihkkarastit ja nannet álgoálbmotgelbbolašvuođa ja -návccaid Nátionála olmmošvuoigatvuođaidásahas.
- Nannet gulahallama Sámedikki riikkaidgaskasaš barggu birra iešguđet ON-forain siviila sámi servodagain.

3.4 OVTTAÁRVOSAŠVUOHTA JA SOLIDARITEHTA

Dásseárvu lea relevánta buohkaide, sorjjakeahtá politihkalaš, sosiála ja kultuvrralaš oktavuođas.

Dásseárvu oktavuođas lea sáhka válddis ja vejolašvuođain, ja ahte ovttasge ii galgga váldojuvvot eret vejolašvuohta bealuštit iežas vuoigatvuođaid ja geavahit iežas resurssaid. Sámediggái lea deatalaš ahte álgoálbmogiin leat seammalágan vuoigatvuođat ja vejolašvuođat go muđui eará álbmogis stáhtas, ja ahte stáhtat heivehit álgoálbmogiid vuoigatvuođaid.

Gávdnojit mánja ovdamearkka dasa ahte álgoálbmotvuoigatvuođaid unnimus standárdat eai leat ollašutton eiseválddiid beales. Norggas ii leat šaddan duohta dásseárvu sámegiela ja dárogiela gaskka. Eará álgoálbmogiin leat sullasaš dahje

COP 21 oasseváldi

(Govven Corinne Svala)

vearrát hástalusat. Bahá lea ahte ollu álgoálbmotgielat jávket. Eará áigeguovdilis suorggit leat negatiiva erohusmeannudeapmi dearvvašvuođa, mánáidgárddi, oahpu, barggolašvuođa oktavuođas, vearddaguid vuostá suodjaleamis, ekonomijja, ealáhusaid, giellageavaheami ektui, dahje das makkár vejolašvuohta álgoálbmogin lea ávkkástallat ja geavahit árbevirolaš guovlluid ja eatnamiid daidda gullelaš resurssaiguin. Dáiguin fágasurgiiguin bargá Sámediggi beaivválaččat sihkkarastin dihte buori vuoddoeavttu, ja maid sáhtta oaidnit sámedikki bušeahtas, sámedikki hálddahusa huksemis ja movt presideantta ja sámediggeráđi lahtuid ovddasvástádussuorggit leat juogaduvvon.

Rašis joavkkuid ja kultuvrraid suodjaleami oktavuodasservodagas, nugo álgoálbmotjoavkkuid ja sin kultuvrraid, soaitá fertet álgoálbmogiid beroštumiid erenoamážit deattuhit ovdal go politihkka, lágat dahje mearrádusat, mat gusket sidjiide, mearriduvvojit. Dán geažil soaitá dárbbasit álgoálbmogiid meannudit earáláhkai go stuorraservodaga álbmoga árijalaš ja positiivvalaš erohusmeannudeami bokte. Dán lágan mearrádusat galget álohii dahkkojuvvot gulahallamiin ja ovttasbarguin guoskevaš álgoálbmogiin.

lešguđege joavkkuin álbmoga gaskkas leat sierra beroštumit ja hástalusat maid lea lunddolaš fokuseret sihkkarastin dihte ahte sin olmmošvuoigatvuođat doahttaluvvojit. Sámediggi áigu doarjut sierra joavkkuid álbmoga gaskkas, nugo boarrásiid, nissonolbmuid, mánáid, nuoraid, ja olbmuid geain lea fuotnánan doaibmanákca. Midjiide lea deatalaš ahte sin vuoigatvuođat gozihuvvojit geavatalaš politihka ja riektegeavaheami bokte. Dasto háliidit mii čielgasit dadjat ahte dásseárvu galgá sihkkarastojuvvot buohkaide ja sorjjakeahtta indiviida seksuála sojus, sohka bealidentitehtas ja sohka beal dovddaldagas. Eanet rabasvuohta, máhttu ja miellaguottuid rievdahttimat leat deatalaččat sihke báikkálaš, nationála ja regionála dásis. Jos standárddat bajiduvvojit olles álbmotjovkui, de das leat positiivvalaš váikkuhusat sihke oktasaččat ja individuála dásis. ON álgoálbmotvuoigatvuođaid julggaštusa čađahepmi stáhtaid beales, sáhtta nannet joavkkuid vuoigatvuođaid. Sámediggi sáhtta nannet gulahallama eiseválddiiguin sámi mánáid, nuoraid, vuorasolbmuid, nissonolbmuid, almmáiolbmuid vuoigatvuođaid goziheami oktavuodas, ja individaid geain juogo lea doaibmahehttehus dahje eará seksuála sodju ja sohka bealidentitehta. Deatalaš lea dihtomielaččat geavahit ja nannet raporterenevejolašvuođaid riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid bearráigeahččanmekanismaide. Dasto sáhtta leat relevánta searvat riikkaidgaskasaš čoahkkimiidda gos lea sáhka sin dilis, maiddá gulahallama bisuheami ja dieđuid lonuhallama geažil earáiguin seamma áššesuorggi birra, ja dasto sihkkarastin dihte sin vuoigatvuođaid.

Solidaritehtas lea sáhka oktiigullevašvuođas, oktavuodas, ovddasvástádus goappašiid beliin ja oktasaš mihtut. Solidaritehtajurdda lea bargat eanet go dušše iežas beroštumiid ovddas. Sámi álbmot lea mángga dáfus oľahan guhkkelii iežas rahčamis vuoigatvuođaid ovddas go eará álgoálbmogat, muhto juogada seammás seammalágan hástalusaid. Danin lea dehálaš ahte Sámediggi mii lea sápmelaččaid ovddasteaddji orgána, láidesta ja čájeha solidaritehta eará álgoálbmogiidda ja sin rahčamušaide. Solidaritehtalaččat sáhtta bargat mánggaláhkai, ja dat doaibma ovddiduvvo áiggi mielde. Dábálaš ovddidanbargu gohčoduvvo dávjá veahkin. Dan oktavuodas sáhtta addit ruhtadoarjaga, ávnnaslaš doarjaga, dahje fállat bargiid ja máhtu. Veahki sáhtta addit heahteveahkin humanitára heahtedilis, dahjedainna áigumušain ahte guhkkit áiggi ovddidit ekonomalaččat ja sosiálalaččat. Historjálaččat lea geafivuodá vuostá dáistalepmi dat deataleamos mihttomearri veahkis. Norggas lea Norad

Ovddidanbarggu direktoráhta. Dat lea Olgoriikkadepartemeantta vuollásaš fágaossodat, ja galgá sihkkarastit ahte norgga veahkis lea kvalitehta. Sámediggi juolluda maid veahkkeruđaid go doarju Mama Sara Education Foundation. Ii leat áidna vuohki, ahte addit veahkkeruđaid go bargat solidaritehtalaččat. Sámediggi geavaha áiggi ja resurssaid riikkaidgaskasaš barggu oktavuodas dainna lágiin ahte nannet rámmaid máilmmi álgoálbmogiidda olmmošvuoigatvuođaid bokte. Iežamet barggu bokte leat mii mielde váikkuheamen guovddáš aktevrraid, nu go Olgoriikkadepartemeantta, Stáhta penšunkássa olgoriikkas ja stáhtalaš norgga serviid. Mii eaktuditi ahte norgga searvvit ja investeremat eará álgoálbmotguovlluin čuvvot olmmošvuoigatvuođaid, maiddái riikkaidgaskasaš álgoálbmotrievttit. Treanda ja njuolggadusat Norgga veahkkepolitihkas váikkuhit máilmmi álgoálbmogiidda. Danin lea dehálaš ahte Sámediggi váruha ahte dát politihkka čađahuvvo álgoálbmogiid searvama ja miehtama mielde, heivehuvvon sin dárbbuide ja vuoruhemiide ovdánahttima ektui. Eanet fokus ealáhusinvesteremiidda oassin Norgga veahkkestrategiijas ii ábut čuohcat álgoálbmogiid vuoigatvuođaide omd. eananguovlluide ja territoriaide. Resurssabohkan álgoálbmotguovlluin lea váttisvuohta mii lassána ja lea stuorimus áittan álgoálbmogiid materiálalaš ja kultuvrralaš eallinvuđđui. Sámi álbmot diehtá ieš ahte lea vealtameahttun, ahte eanaguovllut leat olaheamut ja ahte sáhtá daid háldet, jus ain galgá sáhttit eallit álbmogin. Álgoálbmotaktevrrat váldet dávjá Sámedikkiin oktavuoda go vásihit ahte Norgga ealáhusat gáržžidit sin vuoigatvuođaid. Sámedikki solidaritehtabargu berre vuoruhit doarjut áššiid main álgoálbmogiid vuoigatvuođat gáržžiduvvojit areálasabahkkemiin, erenoamážit doppe gos Norgga beroštumit leat oassin. Sámedikkis leat ovtasbarggus eará sámi institušuvnnaiguin ja organisašuvnnaiguin ollu vásihusat gulahallamis ja giččuin ealáhusaiguin (stáhtalaš ja priváhta), ja lea čájehuvvon ahte das lea nanu váikkuhanfápmu.

Álgoálbmogat miehtá máilmmi gullet eanemus marginaliserejuvvon joavkkuide, sihke ekonomalaččat, sosiálalaččat, kultuvrralaččat, siviila, politihkalaččat dahje gielalaččat, vuoigŋalaččat, humanitára dahje eará láhkai. Ferte árjjalaččat bargat unnidan dihte geafivuoda álgoálbmogiid gaskkas. Sámediggi ávžžuha stáhtaid váikkuhit geafivuoda dáistaleami vuostá. Solidaritehtabarggu máhttovuodu ja Sámedikki vejolašvuoda ovddidit solidaralaš ovddasvástádusa sáhtá nannet fierpmádathuksema ja oahpu bokte. Sámedikki mielas lea dat, go lágidii máilmmiviidosas ráhkkaneddji álgoálbmotkonferánsa Álttás 2013:s, solidaralaš veahkki máilmmi álgoálbmogiidda. WCIP 2014 loahppadokumeantta bokte lea doaibmabijuiin ávki ollu álgoálbmogiidda máilmmi dásis. Dat go ráhkadit nátionála doaibmaplánaid, strategiijaid ja doaibmabijuid WCIP 2014 loahppadokumentii dáivstemiin, sáhtá buoridit álgoálbmogiid dili máilmmis.

Sámediggi áigu dárkilat árvoštallat ovdal go vejolaš solidaritehtadovddaheamit addojuvvojit, ja áigu iskat gálduid ja áinnas gulahallat guoskevaš oasebeliiguin.

Mihttomearit:

- Čájejit solidaritehta eará álgoálbmogiiguin.
- Ásahit máilmmiviidosas ruhtadanortnega álgoálbmogiid riikkaidgaskasaš bargui ja maid álgoálbmogat hálddašit.
- Váikkuhit Norgga ovdánahttinpolitihkkii (veahke- ja olmmošvuoigatvuođabargguin) sihkkarastindihte álgoálbmogiid iešmearrideami, dárbbuid ja vuoruhemiid ovdánahttinbargguin.
- Nannet fierpmádaga ja diehtjuohkinrávnnji álgoálbmogiiguin buot regiovnnain.

Strategiijat:

- Nannet ja ovddidit iežas ja eará álgoálbmogiid ovttaárvosašvuođa ja dásseárvvu solidaritehta bokte.
- Fokuseret álgoálbmogiid vuoigatvuođaid heiveheami.
- Ovdánahttit dásseárvoperspektiivaid.
- Sihkkarastit rámmaid ja vuoruhit resurssaid solidaritehta doibmii.
- Árvvoštallat ja doaimmahit solidaritehtacealkimiid.
- Ovddidit ja geavahit fierpmádaga.
- Álggahit iešguđet doaibmajuid searvvahan dihtii sierranas joavkkuid sámi servodagas dan bargui ahte nannet sin dásseárvuvuoigatvuođaid.
- Čuovvolit ja váikkuhit Norgga ovdánahttinpolitihkkii. Bivdit ahte “Norgga rahčan buoridit barggu álgoálbmogiiguin ovdánahttinovttasbarggus” (UD) mii bođii 2004:s ođastuvvo loahppadokumeantta mielde mii čállojuvvui manjil Máilmmikonferánssa.
- Čuovvolit ja váikkuhit ráđđehusa bargui Našunála doaibmaoplánain Ealáhusaide ja Olmmošvuoigatvuođaide sihkkarastindihte ealáhusaid ovddasvástádusrolla ja seailuhanrolla álgoálbmogiid vuoigatvuođain investeremiid bokte.
- Veahkehit álgoálbmogiidgeat vásihit ahte Norgga investeremat eai doahhtal álbmotrievtti.

3.5 MÁILMMIVIIDOSAŠ HÁSTALUSAT MAT GUSKET ÁLGOÁLBMOGIIDDA

Máilmmiservodat lea ON bokte mearridan ahte ferte bargat ulbmillaččat ja viidát gávndan dihte čovdosiid máilmmiviidosas hástalusaide, mat leat dálkkádatrievdamat, biologalaš mánggabealatvuođa massin, birasmirkkuid luoitin, resursaávvkástallan ja dearvvašvuođa váttisvuođat, ja dasto ovddidanbargu gos geaivvuođa vuostá dáistaleapmi lea váldomihttomearrin. Dasa lassin dagaha olmmošlaskan máilmmis ahte dađistaga ferte bidjat stuorát fokusa ceavzilis ovddideapmái. Máilmmi luondduressaide bahkkejit dađistaga eanet ávvkástallit. Oktavuođat biras- ja ovddidanhástalusaid gaskka gáibidit dakkár politihka mii integreere ekonomiiha, sosiála ovddideami ja birrasa.

ON biologalaš mánggabealatvuođa 1992 konvenšuvnna (CBD) ulbmilin lea biologalaš mánggabealatvuođa bisuheapmi ja geavaheapmi. Konvenšuvdna ávžžuha rievtalaččat juohkit daid ovdamuniid maid biologalaš mánggabealatvuođa geavaheapmi addá.

COP 21 oasseváldi

(Govven Corinne Svala)

Oktavuohta genaresurssaid oazžuma ja álgoálbmogiid árbedieđuid gaskka lea guovddáš elemeanta CBD vuollášaš Nagoya-protokollas. Vaikko protokolla addáge stuorát dávvgasvuođa nationála heiveheapmái, de nanne dat álgoálbmogiid vuoigatvuođaid ollu surggiin.

Sámediggi lea norgga delegašuvnna bokte searvan riikkaidgaskasaš bargui biologalaš mánggabealatvuođa konvenšuvnnain, sihke oasebeliidčoahkkimiidda, árbedieđuid bargojoavkkus artihkkala 8 (j) vuolde ja barggus Nagoya-protokollain. Mii leat bargan dan ala ahte stáhtat galget árvvus atnit, suodjalit ja bisuhit álgoálbmogiid árbedieđuid. Eaktun dán geatnegasvuođa ollašuhttimii lea ahte leat dieđut máhtu birra. Dat mearkkaša dan ahte sii geain lea máhttu fertejit guldaluvvot mearrádusproseassain ja politihka hábmemis luondduresurssaid ektui guovlluin gos álgoálbmogat ássat ja barget iežaset ealáhusaiguin. Norggas mii leat joavdan dobbelii DCB artihkkala 8 (j) heivehemiin árbedieđuid ektui luondduvulljodatlága čadaheami olis.

ON 1992 mannosaš dálkkádatkonvenšuvdna (UNFCCC) lea riikkaidgaskasaš dálkkádatbarggu rámma. Juohke jagi lágiduvvojit dálkkádatnjunuščoahkkimat buohkaide geat leat vuolláičállán dálkkádatkonvenšuvnna. Šiehtadallojuvvo ođđa dálkkádatšiehtadus mii galgá gustot buot riikkaide. Ulbmilin lea soahpat ođđa šiehtadusa mii galgá boahitit fápmui 2020:s. Dat šiehtadus čatná juridihkalaččat. Ođđa dálkkádatšiehtadus galgá plána mielde mearriduvvot 21. dálkkádatnjunuščoahkkimis Parisas 2015:s.

Dálkkádatrievdamat gusket álgoálbmogiidda danne go sii dávjá ellet luonddu ja dan geažil čuhcet dálkkádatrievdamat. Dát guoská erenoamážit Ártisa álgoálbmogiidda, gos dálkkádatrievdamat dáhpáhuvvat johtilit. Dasa lassin leat arvevuovddit ja eará meahcceguovllut deatalaččat dálkkádatoktavuođas danne go dat čatnet dálldádatgássaid. Dáin vuovddiin ellet ollu máilmmi badjel 360 miljovna álgoálbmogis.

Sámediggi lei áigodagas 2009-2013 mielde norgga delegašuvnnas UNFCCC oasebeliid čoahkkimiin. Doppe mii barggaimet erenoamážit álgoálbmogiid vuoigatvuođaid nannemiin barggus REDD+ mii válddaha luotimiid unnideami meahccehuhttimis ja meahccegoarideamis ovddidanriikkain, ja masa gullá maiddái ceavzilis meahccehálddašeapmi, meahccesuodjaleapmi ja karbonsisdoalu lassáneapmi dálá mehciin. Min oktavuođas lea sáhka álgoálbmogiid ceavzilis ovdánahttimis, geat ellet tropihkalaš mehciin ja vižžet doppe birgejumi. Sámediggi barggai dan ala ahte Norga galggai deattuhit olmmošvuoigatvuođaid dálkkádatšiehtadallamiin vai álgoálbmotperspektiiva ovdánahttojuvvo doppe gos lei relevánta ja vai ILO 169 biddjojuvvo vuodđun Norgga posišuvnnaide álgoálbmogiid vuoigatvuođaid ektui.

Sámediggi ii leat vuoruhan searvat guovtti manjmuš dálkkádatčoahkkimii. Álgoálbmotperspektiiva dálkkádatšiehtadallamiin lea váiduduvvon manjá go mearriduvvui 19. oasebeliid čoahkkimis ahte guhkes áiggi dálkkádatdoaimbajut loahpahuvvojit, ja čuovvoluvvojit nátionála heiveheamis. Dálkkádatheiveheami ja dálkkádatruhtadeami ektui, das mielde Ruoná foanda, lea diedusge álgoálbmotperspektiiva ain relevánta viidáset šiehtadallamiin. Muhto váldofokus ovddas guvlui lea oázžut šiehtadusa luotimiid geahpedeamis 2015:s.

Mii oaidnit ahte viehka stuorra álgoálbmotdelegašuvdna ain čuovvu dálkkádatšiehtadallamiid. Erenoamážit álgoálbmogat Máttá-Ámerihkás ja Asias. Vurdojuvvo ahte bohtet gitta 100 álgoálbmoga 21. dálkkádatjunuščoahkkimii Parisas juovlamánu álggus 2015. Go sámii leat áidna álgoálbmot Eurohpás, de vurdojuvvo ahte sámii álbmot lea mielde Parisas muhtun lágan lágideaddjin eará álgoálbmogiid ektui. Sámediggi lea háleštan Sámiráđiin movt ovttasbargu lágiduovvo Parisas, nugo mii dagaimet 15. oasálaščoahkkimis Københámmanis 2009:s. Dalle ledje inuihtat maiddái mielde dán ovttasbarggus.

Máilmmi álgoálbmogat vásihit sihke njuolgga ja struktuvrralaš vealaheami. ON nállevealahankonvenšuvdna (CERD) galgá fuolahit ahte joavkkuiin beroškeahttá duogážiis galget leat seamma vejolašvuođat ja vuoigatvuođat. Maiddái Norgga vásihuvvo struktuvrralaš vealaheapmi ja rasisma sihke sápmelaččaid ja eará minoritehtaid ektui. Juohke ráđđehusas Norggas lea ovddasvástádus vuosttaldit vealaheami ja rasisma, ja Sámediggi áigu čuovvolit dan evaluerema maid ON lea dahkan Norgga áŋgiruššamis vealaheami ja rasisma vuostá.

Máilmmiorganisašuvdna ávnnaskeahtes rievttis (WIPO) lea ON erenoamášorgána, ja ovdánahtta ávnnaskeahtes rievtti suodjaleami riikkaidgaskasaččat ja ovtasbarggu copyright, gálvomearkkaid, industriija design ja pateantaid ektui. Sámi parlamentáralaš ráđđi lea áicin WIPO stáhtaid gaskasaš lávdegoddi ávnnaskeahtes rievttis, genehtalaš resurssain, árbedieđuin ja kulturdovddadagain (WIPO/GRTKF/IGC). Dás šiehtadallojuvvo riikkaidgaskasaš instrumeantta birra dáid vuoigatvuođaid várás. Sámediggái diedihuvvo ja dat addá rávvagiid Norgga šiehtadallandelegašuvdnii, ja searvá dasto delegašuvnnas dárbbu mielde ja dalle go mis lea hálldahuslaškapasitehta dasa.

Sámediggi oččoda čovdosiid maiguin sihkkarastit ahte álgoálbmogiid vuoigatvuođat ja beroštumit suodjaluvvojit árijalaččat, go guoská árbedieđuid ja árbevirolaš kulturdovddaldagaid geavahanvejolašvuhtii ja ávkástallamii. Mii doarjut čadni njuolgadusaid mat geatnegahttet stáhtaid váldit atnui rievttálaš suodjalanvuogádaga man oktavuođas álgoálbmogiidda ja báikegottiide addojuvvojit sierra vuoigatvuođat daid kulturdovddaldagaid máhtu ja oktovuoigatvuođa badjel, maid leat ovddidan.

WIPO váldochoahkkimat leat 2014:s bissehan stáhtaid gaskasaš šiehtadallamiid 2015:s, muhto vurdojuvvo ahte boahtá ođđa mearrádus das ahte šiehtadallamat álggahuvvojit fas 2016:s.

Norggas leat čieža báikki UNESCO máilmmiárbelisttas. Juohke riika ráhkada listta mas evttoha báikkiid maid sáhttet jurddašit nomineret. Dát evttohuslista gohčoduvvo tentatiiva listan. Sámediggi oččoda njeallje kulturmutoguovllu Várjjaga sámiid boares ássan- ja geavahusguovlluin árvvoštallojuvvot máilmmiárbelistii, oktasaš máilmmiárbe báikin maid oktasaš namma lea Várjjat siida. Ráfáidahttojuvvon kulturmutoguovlu Ceavccageađgi Unjárgga gielddas lea váldobáiki, ja lassin bohtet Ruovdenjunluovtta ássansadji, maiddái Unjárgga gielddas, bivdoroggevuogádat Gollevárri Deanu gielddas ja bivdorusttet Noiddiidčearru Báhcavuona gielddas, gos Sámediggi ovtas Finnmarkku fylkkagielddain lea čađahan viiddis registreren- ja kártenbarggu.

Sámediggi vuordá ahte Ceavccageađgi dasa čadnojuvvon guovlluiguin boadášii Norgga tentatiiva máilmmiárbelistii johtilit, vai nominašuvdnabarggu sáhtášii álggahit. Dat go árkttalaš álgoálbmogiin livččii buoret ovddastus nannešii listta, ja dasto oainnusmahtášii sámi kultuvrra ja nannešii sámi identitehta.

Treanda máilmmiividosas ekonomijjas váikkuha álgoálbmogiid birashástalusaide, muhto maiddái eaiggátvuhtii, olahannuđui ja vejolašvuhtii geavahit luondduresursaid. Jearru metállain, minerálain, vuvddiin, čázis ja eará resurssain, lasiha noađi álgoálbmogiid territoriaide ja áitá álgoálbmogiid materiálalaš ja kultuvrralaš eallinvuođu. Luondduresursaid bohkan dāhpáhuvvá dāvjá álgoálbmogiid rievtti vuostá iešmearrideapmái iežaset eatnamiid badjel. Sámediggi galgá doarjut

álgoálbmogiid ovddasteaddji institušuvnnaid ja sin gáibádusaid das ahte sin gáibádus konsulterenriektái ja friddja ja diedihuvvon miehtamii dollojuvvo plánain ja sisabahkkemiin mat váikkuhit sin eallimii ja eatnamiidda. Dát boahtá maid erenoamážit ovdan loahppadokumeanttas máilmmikonferánsas.

Mihttomearit:

- Lea máhttu ja bures fuomášit sivaid, ja movt dálkkádatrivdamat váikkuhit álgoálbmogiidda.
- Sihkkarastit ahte rievttit árbedieđuid ja árbevirolaš kulturdovddalgaid ektui suodjaluvvojit.
- Várjjat siida ásahuvvo sámi máilmmiárbebaikin.

Strategiijat:

- Searvat dálkkádatšiehtadallančoahkkimiidda Eurohpás dalle go mis lea rolla máilmmi álgoálbmogiid lágideaddjin, ja muđui go relevánta šiehtadallanfáttat dálkkádatheiveheami, dálkkádatdoaimbajuid ja dálkkádatruhtadeami ektui gusket álgoálbmogiidda.
- Čuovvolit barggu árbedieđuin ja kulturdovddaldagain CBD:s, WIPO:s ja Davviriikkalaš sámeconvenšuvnnas.
- Bargat Norgga tentatiiva listii bidjamiin ja searvat árrjalaččatdan čuovvu nominašuvdnabargui.
- Čuovvolit Norgga barggu vealaheami ja rasismma vuostá ja ráhkadit sierra raportta CERD:i dárbbu mielde.
- Váikkuhit árrjalaččat dasa ahte ásahuvvo Árbediehtoguoovddáš nannen dihtii duođaštanbarggu ja sihkkarastin dihtii sámi árbedieđu, ja doarjun dihtii birrasiid mat barget árbedieđuin.

4. EKONOMALAŠ JA HÁLDDAHUSLAŠ VÁIKKUHUSAT

Sihke kapasitehta ja ekonomijja geažil fertet mii dađistaga árvvoštallat ja vuoruhit searvama riikkaidgaskasaš arenaide dalle go lea eanemus ávkkálaš álgoálbmogiid vuogatvuodaid sihkkarastimii ja ovddideapmái. Deatalaš lea fuomášit movt mii beaktilis vugiin sáhtášeimmet viidáset ovddidit solidaritehtabarggu eará álgoálbmogiiguin ja gozihit min oktasaš beroštumiid. Dát diedáhus galgá doaibmat gaskaoapmin buriid čovdosiid gávdnamii Sámedikki riikkaidgaskasaš bargui.

2015:s juolluduvvui 889 miljon ru sámi ulbmiliidda stáhtabušehtas. Dán juolludeamis hálddaša Sáemdiggi 426 miljon ru. Sámedikki 2015 bušehtas lea sierra kapihtal mas

Sámedikki vistti Kárášjogas

(Jan Helmer Olsen)

leat váikkuhangaskaoamit sámi ovttasbargui ja riikkaidgaskasaš bargui. Dasa leat biddjojuvvon 2,5 miljon ru ekonomalaš váikkuhangaskaoamit. Dasto leat eará ruđat doarjaga bokte riikkaidgaskasaš doaibmabijuide mat vuoruhuvvojit kulturdoaibmabijuid vuolde. Dasa lassin rehkenastojuvvojit vuoigatvuođa ja riikkaidgaskasaš áššiid ossodaga hálddahusressurssat, mat leat oktiibuot 10 jahkedoaimma. Muđui guoskkahit sámi ovttasbargu ja riikkaidgaskasaš bargu eanaš fágasurggiid Sámedikki doaimmas. Danne leat strategijat ja doaibmabijut maidái eará kapihttaliin bušehtas. Mii áigut čuovvolit WCIP 2014 bohtosiid, ja bušehtta lea dan oktavuođas guovddáš váikkuhangaskaoapmi.

Go galgá sáhttit doaibmat nu ollu go vejolaš sorjjakeahhtá, de ruhtada Sámediggi iežas riikkaidgaskasaš barggu iežas bušehtas. Min iešmearridanvuoigatvuođa olis vuoruhit mii makkár riikkaidgaskasaš čoaikkimiida mii searvat. Mis jearahit dadistaga eanet ja eanet searvat čoaikkimiidda maid stáhta eiseválddit lágideat eará riikkaiguin dalle go álgoálbmotperspektiiva lea guovddášis. Dát guoská erenoamážit stáhtaide ja álgoálbmogiidda Gaska- ja Máttá-Amerihkás mat leat ratifiseren ILO 169, ja mat háliidit oahppat sámi vásihusain konsultašuvnnaid ektui ja eana- ja resursavuoigatvuođaid ektui.

Muhtun oktavuodain sáhtta leat buorre čoavddus ahte eará aktevrrat go Sámediggi ovddastit fáttáid mat gusket sámi gillii, kultuvrii ja servodateallimii. Mis leat áigeuovdilis ásausat nugo Sámi allaskuvla, Gáldu, Árran/Sáminorth ja earát mat sáhttet bargat dan. Eará oktavuodain lea lunddolaš ahte Sámediggi, sámiid ovddastuslaš orgánan Norggas, deaivvada álgoálbmogiiguin eará osiin máilmmis.

Diedáhusa sisdoallu ii buvttit makkárga rievdadusaid Sámedikki hálddahušlaš organiseremii riikkaidgaskasaš áššiid barggu ektui. Vuoruhuvvon árgiruššansurggiid sáhtta ruhtadii Sámedikki bušeahttarámmaid revideremiin. Diedáhus čuovvovuvvo Sámedikki jahkášaš bušeahtain, doaibmaplánaš ja čuovvolannotáhtain. Čuovvoleamis lea lávga oktavuohka Sámi parlamentáralaš ráđđái, ja oktilas proseassaide riikkaidgaskasaččat.

Ášši meannudeapmi loahpahuuvui 24.09.15 dii. 11.20 Notáhta – Oahpásmahttin Sámedikki riikkaidgaskasaš bargosurggiide

Notáhta – Oahpásmahttin Sámedikki riikkaidgaskasaš bargosurggiide

SISDOALLOLOGAHALLAN

1.	Sámedikki riikkaidgaskasaš bargu.....	36
2.	Rámmat	37
2.1	Nationála rámmat	37
2.2	Ovttastahttojuvvon našuvnnat - ON	38
2.2.A	Konvenšuvnnat ja eará reaiddut.....	39
2.2.B	Goziheapmi ja bearráigeahčču	43
2.3	Eurohpá uniovdna - EU	48
2.4	Eurohpáráđđi	50
2.5	Árktalaš ráđđi	13
2.6	Barentsovttasbargu	52
2.7	Oppasámi rámmat	53

1 SÁMIDIKKI RIIKKAIDGASKASAŠ BARGU

Sámedikki ávvogirijis, Sámediggi 25 jagi, čilgejuvvo mo sámít ja eará álgoálbmogat historjjálaččat leat sajáiduvvan ON-vuogádahkii. Davviriikkaid Sámirággi (dál Sámiráđđi) lea 1956 rájes ovddastan davviriikkalaš sámí ovttasbarggu ja riikkaidgaskasaš ovttasbarggu Álgoálbmogiid máilmmiráđi (1975) bokte ja ON-vuogádagas. Ráđđádallamiid mannjá Sámiráđiin lea Sámediggi dađistaga váldán badjelassas riikkaidgaskasaš bargamušaid.

Sámiráđđi (vuodđuduvvon 1956, golbma jagi mannjá vuosttaš riikkaidgaskasaš sámí konferánssa Johkamohkis) lea árvvusadnojuvvon riikkaidgaskasaš álgoálbmotoassálasti. Ráđđi lea sorjjasmeahtun kulturpolitihkalaš ja politihkalaččat oktasašsámi organisašuvdna, ja Suoma, Norgga, Ruota ja Ruošša Guoládatnjárgga sámí organisašuvnnaid ovttasbargoorgána. Sámiráđđi ángirušai nannosit ILO-konvenšuvnna nr 169 šiehtadallamiid oktavuođas, mii lei vuodđun dasa ahte riikkaidgaskasaš álgoálbmotriekti lihkostuvai go dat dohkkehuvvui (1989).

1960- ja 1970-logu riikkaidgaskasaš álgoálbmotángiruššan lei deatalaš dasa ahte sámi lihkadus ja sámí organisašuvnavuodđudeapmi čuožžili ja ovdánii, ja Norggas erenoamážit Álttá-gičču čađaheapmái. Ángiruššan miellddisbuvttii sámedikkiid vuodđudeami Suoma bealde (1973/1996), Norgga bealde (1989) ja Ruota bealde (1993). Norgga bealde dohkkehuvvui Sámi vuoigatvuođálávdegotti (nammaduvvui 1980) evttohus sámelága (1987) ja Vuodđolágaparagrafa 110a (1988) bokte. 1990:s dohkkehuvvojedje sámelága giellanjuolggadusat ja ILO-konvenšuvdna nr 169 dohkkehuvvui. Suoma, Norgga ja Ruota belde sámedikkít ásahedje oktasaš ovttasbargoorgána, Sámi parlamentáralaš ráđi (SPR) jagis 2000. SPR mearkaša ollu davviriikkalaš ovttasbargui, ja oassálastá iešguđet riikkaidgaskasaš foraide.

Sápmelaččat ledje árijjalaččat mielde go ON golbma álgoálbmotmekanismma ásahuvvojedje. ON álgoálbmotáššiid Bistevaš forum (2001), ON álgoálbmotvuoigatvuođaid erenoamášdieđiheadđi (2001) ja ON álgoálbmotvuoigatvuođaid áššedovdimekanisma (2008) koordinerejit ON ángiruššama álgoálbmotsuorggis. Sápmelaččaide lei historjjálaš dáh páhus go Sámedikki vuosttaš presideanta, professor Ole Henrik Magga, válljejuvui Bistevaš foruma vuosttaš jođiheadđin (2002-2004), ja go jurista John Bernhard Henriksen, Guovdageainnus eret, jođihii Áššedovdimekanisma 2008 rájes.

Sámedikki riikkaidgaskasaš ángiruššan guoská ollu politihkkasurggiide mat váikkuhit sámí beroštumiide ja sámí servodagaide. Muhtun riikkaidgaskasaš čoahkkimiin mii oassálastit stáhta sáttagottiid oassin, ja eará oktavuođain mii ovddastit okto Sámediggin iežamet álbmoga beroštumiid. Sámedikkis lea šiehtadus Olgoriikadepartemeanttain

mii mudde sáttagodegaskavuoda čoahkkimiin¹. Sámediggái lea deatalaš doaibmat iehčanas oassálastin, ja mii bargat dainna ulbmiliin ahte álgoálbmogiid ovddasteaddji orgánat, nugo álgoálbmotparlameanttat, besset searvat ja akkrediterejuvvot ON-čoahkkimiidda ON-vuogádaga bokte iehčanas vuoduin.

2. RÁMMAT

Sámediggi bargá sihke našuvnnalaččat ja riikkaidgaskasaččat. Vaikke vel mii ovttasbargat ge riikkaidgaskasaččat doppe gos álbmotriekti ovddiduvvo, de čatnasa stuorra oassi álbmotrievttis stáhtaid vuoigatvuođačuovvoleapmái ja -čadaheapmái nationála dásis.

2.1. NATIONÁLA RÁMMAT

Sámediggi lea mielde našuvnnalaččat váikkuheamen ahte álgoálbmotvuoigatvuođat válđojuvvot atnui Norgga siskkáldas riektái. Buorre ovttasbargu ja duohta konsultašuvnnat stáhta eiseválddiiguin lea eaktun dakkár siskkáldas rievttálaš ja politihkalaš ovddideapmái mii sihkkarastá sámi vuoigatvuođaid.

Nationála lágaid ferte rievdadit ja geavahit daid riikkaidgaskasaš geatnegasvuođain mat Norggas leat sámi álbmoga ektui. Norgga riekti lea eanaš vuodđuduvvon dualisttalaš prinsihppii, mas álbmotriekti ferte ovttahttojuvvot dahje rievdaduvvot sierra proseassaid bokte nationála riektái. Ovdamearkka dihtii sáhtá riikkaidgaskasaš riekti válđojuvvot siskkáldas riektái lága dahje lánkaasahusa bokte. Seammás bagaduvvo presumšuvdnaprinsihpa olmmošvuoigatvuođastándárddaid geavaheapmi, mas biddojuvvo vuodđu ahte Norgga njuolggadusat čuvvot álbmotrievttálaš geatnegasvuođaid ja ahte siskkáldasriekti dulkojuvvon dan lánkai ahte dat ii šatta vuostálagaid álbmotrivttiin. Muhtun lágat čuvvo suorgemonoismmaprinsihpa, mas álbmotrievtti oasit automáhtalaččat šadde nationála riektin, nu mo finnmárkkulága oktavuodas.

Norgga rievttis leat máŋga ovdamearkka das ahte álgoálbmotvuoigatvuođat leat ovttahttojuvvon siskkáldasriektái. Olmmošvuoigatvuođalágas lea álgoálbmotriektái ja olmmošvuoigatvuođaide máŋgga konvenšuvnna bokte addojuvvon ovdasadii nationála lágaid ovddabeallái, geahča 5.2 oasi. Viidáseappot leat finnmárkkulágas, luondušláddjivuođalágas, mineráلالágas, plána- ja huksenlágas, vealahanlágas, dásseárvolágas, boazodoallolágas ja erenoamážit sámelágas ja Vuodđolágas ovttahttojuvvon mearrádusat mat leat válđojuvvon álbmotrievttis ja mat galget fuolahit sámiid vuoigatvuođaid lánkeageaveami oktavuodas.

1) Njuolggadusat Sámedikki riikkaidgaskasaš ovddastusa birra Norgga sáttagotti ON-vuogádaga orgánaide, beaiváduvvon 27.06.2013

li čađahuvvon makkárge nátionála láhkaguorahallan maŋŋágo ON julggaštus álgoálbmotvuoigatvuođaid birra dohkkehuvvui 2017:s. Danne ii gávdno makkárge árvvoštallan, čađahuvvon gulahallama ja ovttasbarggu vuodul Sámedikkiin, das lea go siskkáldas riekti duođas álgoálbmogiid riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuođaid siskkobealde. Máilmmikonferánssa 2014 loahppadokumeantta čuovvoleapmi sáhtášii váikkuiht dakkár dárbbášlaš guorahallama. Sámedikki oainnu mielde ferte ain bargat dainna ahte oázžut siskkáldas rievti dávisitit álbmotrievtti uhcimus standárddaide. Sámedikki miehtanmearrádusas finnmárkkuláhkii 2005:s, deattuhuvvojedje vuordámušat dasa ahte álggahuvvo guoskevaš lágaid ollislaš guorahallan, vai dat maid oktiivástidit álbmotrievttiin ja finnmárkkulágain. Jagi 2009 mannosas minerálaláhka ii leat álbmotrievtti siskkobealde. Lea deatlaš ahte Sámi vuoigatvuođalávdegotti II-proseassa rámmat leat einnostanvejolaččat, mas maidái lea ovttamielalašvuohta áigeperspektiivva ektui. Seammás lea hui deatlaš ahte boahhtevas davviriikkalaš sámekonvenšuvnnas leat mearrádusat mat fuolahit min vuodđovuoigatvuođaid ja sihkkarastet dan ahte mii bissut sierra álbmogiin boahhteáiggis.

2.2 OVTTASTAHTTOJUVVON NAŠUVNNAT - ON

ON lea vuodđuduvvon 1945 mannosas ON-soahpamuššii. Dábálaččat leat ON-orgánt guovtteláganat: soahpamušvuđot ja konvenšuvdnavuđot.

Oktiibuot leat guhtta soahpamušvuđot váldoorgána: (1) Váldočoahkkin, (2) Ekonomalaš ja sosiála ráđđi (ECOSOC), (3) Sihkkarvuođaráđđi, (4) Čállingoddi Váldočáliin, (5) Bearráigeahččanáráđđi ja (6) Riikkaidgaskasaš duopmostuollu. Soahpamušvuđot orgánat leat eanet politiikkaláganat go konvenšuvdnavuđot orgánat. Olmmošvuoigatvuođaid stáhtaidgaskasaš čuovvoleapmi sáhtá dáhpuhuvvat politiikkalaš árvvoštallamiid vuodul ja sorjasmaehtumit das lea(t) go guoskevaš stáhta(t) dohkkehan guoskevaš olmmošvuoigatvuođakonvenšuvnna vai ii(eai).

Konvenšuvdnavuđot orgánat leat ásašuvvon konvenšuvdnamearrádusaid vuodul. Orgánat doaimmahuvvojit konvenšuvdnasisdoalu vuodul ja dat leat riekteláganat. Olmmošvuoigatvuođaidkonvenšuvnnaid ollašuhhtima gozihit iešguđet áššedovdilávdegottit. Dušše daid stáhtaid mat leat dohkkehan konvenšuvnnaid, sáhtá gozihit. Dát lávdegottit hábmejti bagadeaddji rávvagiid stáhta áššebeallálaččaide.

ON:s leat máŋga foandda, prográmma ja sierraorganisašuvnna. Dat gokčet iešguđet fágasurggiid nugo ovddideami, humanitára áŋgiruššama, eanadoalu, dearvvašvuođa, industriija jna. Foanddat ja prográmmat (omd. UNICEF, UN-Women ja UNDP) leat ON váldočoahkkima vuollásaččat. Sierraorganisašuvnnat (omd. ILO, WHO, FAO, UNESCO, WIPO) leat lahttoorganisašuvnnat main leat sierra stivrejeaddji orgánat. Váldoorgánaid vuollásaš eará orgánat leat ovdamearkka dihtii (1) Váldočoahkkima olmmošvuoigatvuođaráđđi, (2) ON olmmošvuoigatvuođaid allakommiseara ja (3) ON álgoálbmotáššiid bistevaš forum, mii lea ECOSOC vuollásaš. Oktiibuot leat guhtta

bistevaš lávdegotti mat ráhkkanahttet áššiid válđočaohkkimii, mii dasto árvvoštallá dáid áššiid ja dahká mearrádusa.

ON álgoálbmogiid eaktodáhtolašfoanda ásahuvvui 1985 veahkehan dihtii álgoálbmogiid oassálastit álgoálbmotbargojovkui/ Working Group of Indigenous Populations. Manjit áiggis lea mandáhta rievdaduvvon gustot dasa ahte doarjut álgoálbmotáirasiid oassálastima Álgoálbmotáššiid bistevaš forumii, Álgoálbmotvuoigatvuođaid áššedovdimekanismii, olmmošvuoigatvuođaráđđái ja olmmošvuoigatvuođasoahpamušo rgánaide.

2.2.A Konvenšuvnnat ja eará reaiddut

ON riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra (ICCPR) ja ekonomalaš ja sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid birra (ICESCR) dohkkehuvvojedje 1966. Dát guokte konvenšuvnna, oktan ICCPR eaktodáhtolaš lassebeavdegirjiiguin nr. 1 ja 2 ja ICESCR lassebeavdegirjiin, dahket ovtta 1948 mannosaš Máilmmijulgaštusain ON olmmošvuoigatvuođakataloga. Dan manjá lea ON dohkkehan mánga julgaštusa ja sierrakonvenšuvnna mat aiddostahttet olmmošvuoigatvuođasuodjalusa. Deataleamos sierrakonvenšuvnnat leat ON Biinniduskonvenšuvdna, ON Nállevealahuskonvenšuvdna, ON Nissonvealahuskonvenšuvdna ja ON Mánáidkonvenšuvdna.

Mánga konvenšuvnna leat ovttastahttojuvvon Noga lágaide olmmošvuoigatvuođalága bokte, ja dain lea ovdasadi eará lágaid ovddabealde. Dát lea konvenšuvnnat ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid konvenšuvdna, siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid konvenšuvdna, nissonvealahuskonvenšuvdna ja mánáidvuoigatvuođaid konvenšuvdna. Vuolábealde válddahuvvojit dat deataleamos riikkaidgaskasaš riektegáldut mat sihkkarastet álgoálbmogiid vuoigatvuođaid.

ON riikkaidgaskasaš konvenšuvdna ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid birra (ICESCR) vuođđuda buot álbmogiidda vuoigatvuođa iešmearrideapmái, mearridit sin politihkalaš sajádaga ja ovddidit iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdáneami. Buot álbmogat sáhttet hálldašit iežaset luondduriggodagaid, ii ge man ge dilis galgga rievdiit álbmoga birgenlági. Stáhtat galget heivvolaš daguiguin ollašuttit konvenšuvnna vuoigatvuođaid nu guhkás go beare vejolaš daid riikka resurssaid ektui, mat leat olámuttus. Dát bidjá garra vuordámušaid ahte Norggas, riika mas leat ollu resurssat, lea alla ollašuttindássi.

Konvenšuvdna mearrida vealahangildosa. Dat nanne earret eará vuoigatvuođa bargui ja sosiála oadjebasvuhtii, alimus dási rumašlaš ja mielalaš dearvvašvuhtii, ohppui, kultureallimii oassálastimii ja ávkástallamii diedálaš ovdánemiin. Dat nanne viidáseappot bearašeallima oadjebas rámmaid prinsihpaid, ja dalle erenoamážit etniide, mánáide ja nuoraide.

ON riikkaidgaskasaš siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid konvenšuvnna (ICCPR) ulbmil lea ahte lahttoriikkat galget sihkkarastit ássiide vuođđo- siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid, nugo sátnefriiddjavuođavuoigatvuođa ja válljenfriiddjavuođavuoigatvuođa. Konvenšuvdna nanne álbmogiid iešmearridanvuoigatvuođa, ja mearrida vealahangiildosa. Dat mearrida gáibádusa ahte galgá leat lágaš dahje eará doaibmabijut mat beavttálmahttet konvenšuvnna vuoigatvuođaid stáhtain. Dat nanne siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid dásseárvvu sohkaбелиid gaskkas. Konvenšuvdna suodjala álgoálbmogiid vuoigatvuođa gillii, kultuvrii ja oskui.

Konvenšuvdna nanne earret eará vuoigatvuođa eallimii ja vuoigatvuođa friiddjavuhtii ja oadjebasvuhtii. Dat gieldá biinnideami, šlávavuoda ja soahtepropagánda. Dat addá vuoigatvuođa beassat rievtti ovdii vuoiggalašvuodain ja gieldá máhcciváikkuheaddji ránggáštusčuovvoleami, ja bidjá rámmaid olbmuid giddagastima ektui. Dat addá vuoigatvuođa lihkanfriiddjavuhtii ja friiddja válljet ássansaji, ja čoahkkananfriiddjavuhtii ja organisašuvdnafriiddjavuhtii. Dat mearrida mánáid vuoigatvuođa suodjaleapmái, beassat registrerejuvvot ja oažžut nama, ja dat addá vuoigatvuođa juksat álbmotlahttuvuođa. Konvenšuvdna nanne maiddá ahte buot stáhtalahtut leat ovtadássásaččat lága ektui ja galget vealaheami haga meannuduvvot dássidit lága vuodul ja oažžut bevttolaš suodjaleami vealaheami vuostá, ja ahte ii oktage galgga biehttaluvvot vuoigatvuođa beassat doaimmahit iežas kultuvrra ja oskku dahje geavahit iežas giela.

ON Nissonvealahuskonvenšuvdna lea vuođđuvuvvon vuođđo- olmmošvuoigatvuođaide, ovttaskasolbmo gelbolašvuhtii ja árvui ja almmáiolbmuid ja nissonolbmuid ovtadássásaš vuoigatvuođaide. Konvenšuvdna definere ahte nissonolbmuid vealaheapmi lea juohke erohusmeannudeapmi, olgušteapmi dahje ráddjen sohka-beali vuodul dakkár váikkuhusain dahje áigumušain ahte fámoahuhtit dahje geanoahuhtit nissonolbmuid olmmošvuoigatvuođaid ja vuođđofriiddjavuođaid dohkkeheami, návddašeami dahje doaimmaheami politihkalaš, ekonomalaš, sosiála, kultuvrralaš, siviila dahje juohke eará suorggis, beroškeahhtá siviiladilis ja almmáiolbmo ja nissonolbmo gaskasaš ovtadássásašvuoda vuodul. Konvenšuvdna fátmasta nissonolbmuid vuoigatvuođaid sihke priváhtaeallimis ja go guoská formálalaš vuoigatvuođaide servodagas. Konvenšuvnnas eai leat sierra mearrádušat álgoálbmogiid várás, muhto válddaha juohkelágan vealaheami nissonolbmuid vuostá iešguđet arenain.

ON nissonkommišuvdna lágividuvvo jahkásaččat. Dat lea riikkaidgaskasaš deaivvadansadi gos digaštallet nissoniid vuoigatvuođa ja ovtadássásašvuoda. Nissonkommišuvnna mandáhta lea čuovvolit ON nissonkonferánssa doaibmaplána Beijingis (1995). Lassin ON lahttoriikkaide oassálastet badjel 5000 ovddasteaddji iešguđet organisašuvnnain miehtá máilmmi. Nissonkommišuvdna nagodii 2002:s vuosttaš geardde šiehtadit resolušuvnna álgoálbmotnissoniid birra. Resolušuvdna

deattasta ahte álgoálbmotnissoniin lea vuoigatvuohta gudnejahttimii ja oažžut sin olmmošvuoigatvuođaid ollašuhttojvot.

ON mánáidkonvenšuvdna lea vuodđuduvvon golmma faggái: suodjaleapmi, attus ja oassálastin. Konvenšuvdna galgá veahkehit suodjalit mánáid vuoigatvuođaid ja buoridit mánáid eallima oppalaččat. Mánát geat leat erenoamáš rašis diliis, galget oažžut erenoamáš fuomášumi. Konvenšuvnna njeallje vuodđoprinsihpa leat: máná ii galgga vealahuvvot, máná buoremus, máná vuoigatvuohta eallimii ja ovdáneapmái ja máná vuoigatvuohta beassat oassálastit ja guldaluvvot.

Mánáidkonvenšuvnnas vuhttojit vuosttažettiin dat vuoigatvuođat mat leat ICCPR ja ICESCR konvenšuvnnain. Dat mii lea erenoamáš lea ahte vuoigatvuođat leat heivehuvvon mánáid dillái, maiddá go guoská dasa ahte čujuhit guđe doaibmabijuid stáhtat galget čadahiit. Ovdamearkkat leat gielddus dan vuostá ahte ránggáštii mánáid rumašlaččat skuvllas, ja ahte muhtun mearrádusaid sáhtta geavahit dušše mánáid ektui, nugo mearrádusaid adopšuvnna ektui ja oktavuodá ektui váhnemiiguin. Konvenšuvdna nanne álgoálbmotmánáid vuoigatvuođa beassat fuolahit iežaset kultuvrra ja oskku ja giela.

ON Nállevealahuskonvenšuvdna gieldá vealaheami náli, liikeivnni, šaddanvuolgaga dahje nátionála dahje čearddalaš álgovuolgaga geažil. Konvenšuvdna lea ovttaštahttojvvon Norgga lágaide vealahuslága bokte.

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) lea mearridan mánga álbmotrievttálaččat čadni šiehtadusaid, nugo UNESCO *konvenšuvnna dan várás ahte suodjalit ja ovddidit mánggabealat kulturdovddaheami* (2005), UNESCO *konvenšuvnna máilmmi kultur- ja luondduárbbi suodjaleami birra* (1972), UNESCO *konvenšuvnna doaibmabijuid birra mat eastadit lobihis gávppašeami kulturdávviiguin* (1970) ja UNESCO *konvenšuvnna kulturmuittuid seailuheami birra verjjolaš konfliktta vuolde* (1954).

Áigumuš 1992 mannosáš ON *konvenšuvnnain biologalaš šláddjivuodá birra* lea biologalaš šláddjivuodá seailuheapmi ja ceavzilis geavaheapmi, ja daid ovdduid vuoiggalaš juogadeapmi maid biologalaš šláddjivuodta addá. Artihkal 8 (j) dadjá ahte stáhtat leat geatnegahttojvvon suodjalit, fuolahit ja viidáseappot fievrredit álgoálbmogiid árbedieđuid. 2010 mannosáš Nagoya-protokolla mudde genaresurssaid ja dasa gullelaš árbedieđuid geavaheami, ja vuoitte juogadeami dakkár resursaávkástallama oktavuodas. Stáhtat galget sihkkarastit ahte dakkár árbedieđu geavaheapmi, mii lea čadnojuvvon genehtalaš ávdnasiidda maid álgoálbmogat dahje báikegottit leat ráhkadan, dahkkojuvvo marjágá álgoálbmot dahje báikegoddi diediheami vuodul lea miehtan dasa, ja ahte lea sohppojuvvon guovttebeallášaš šiehtadus dan várás.

Vuoigŋalaš vuoigatvuodaid máilmmiorganisašuvdna, World Intellectual Property Organization (WIPO), bargá vuoigŋašattu ovdanbuktimii geavahemiin ja suodjalemiin. Organisašuvdna lea nu gohčoduvvon specialized agency ON vuollásaš, ja hálddaša oktiibuot 23 riikkaidgaskasaš soahpamušaid mat gieđahallet vuoigŋalaš vuoigatvuodaid iešguđet beliid. 184 stáhta leat WIPO lahttun.

ILO - International Labour Organization – ON riikkaidgaskasaš sierraorganisašuvdna bargoeallima várás. 185 stáhta leat ILO lahttun. Riikkaidgaskasaš bargoorganisašuvdna² (ILO) (1919) šattai vuosttaš sierraorganisašuvdnan ON vuollásaš 1945:s.

Organisašuvnnas leat golbma beali, namalassii fágasearvvit, bargoaddiorganisašuvnnat ja lahttoriikkaid eiseválddit. ILO ulbmil lea ovddidit sosiála vuoiggalašvuođa ja bargoeallima vuoigatvuodaid.

ILO váldokonferánša dohkkehii geassemánu 27.b. 1989 *ILO konvenšuvnna nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain (ILO-169)*. Norga lei vuosttaš riika mii vuolláičálii konvenšuvnna stuorradiggemearrádusa bokte geassemánu 20. b. 1990, ja dat bođii fápmui čakčamánu 5. b. 1991. ILO-169 váldoprinsihppa lea álgoálbmogiid vuoigatvuohta beassat gáhttet ja ovddidit iežaset kultuvrra, ja eiseválddiid geatnegasvuohta čađahit doaibmajuid mat dorjot dán barggu. Dán rádjai leat 22 lahttostáhta vuolláičállán ILO-169. Eatnašat dain leat Latiidna-Amerihkás. Eurohpás leat earret Norgga ja Danmárkku, Spánia ja Vuolleeatnamat vuolláičállán konvenšuvnna.

ILO-169 galgá suodjalit álgoálbmogiid vuoigatvuodaid. Áigumuššan lea ovttasbargu stáhtaid ja álgoálbmogiid gaskkas. Ovttas eana- ja guovlovuoigatvuodain leat konsultašuvnnat gaskal stáhtaid ja álgoálbmogiiguin buriin dáhtuin deatalaččat. Álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta luondduressaide iežaset guovlluin, ja sii galget leat mielde dáid resurssaid geavaheamen, stivremin ja suodjaleamen. Konvenšuvnnas leat maid mearrádusat dan birra ahte álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta oassái ávkástallanárvvus go ávkástallojuvvo nu gohčoduvvon stáhta minerálaiguin. Eará mearrádusat gieđahallet dásseárvoprinsihpa ja vealahangildosa bargoeallimis, ealáhusdoaimmaid suodjaleami ja ovddideami, ja dásseárvoprinsihpa sosiála oadjoortengiin ja dearvvašvuođafálaldagain. Eamiolbmuide galget sihkarastojuvvot buorit vejolašvuođat ohppui, rádjeraštideaddji ovttasbargui ja oassálastimii hálddašeamis. Sis galgá leat vuoigatvuohta oažžut buhtadusa go industrijadoaimba vahágahtta sin guovlluid, ieža beassat mearridit sin kultuvrralaš ovdáneami, beassat oahppat ja geavahit iežaset giela ja beassat vuodđudit iežaset ášahusaid mat sin ovddastit eiseválddiid ektui. Viidáseappot dohkkeha konvenšuvdna álgoálbmogiid sávaldagaid ja dárbbu beassat hálddašit iežaset ášahusaid, iežaset eallinvuogi ja ekonomalaš ovdáneami. Dat mearkaša ahte dohkkehuvvo álgoálbmogiid sávaldat

2) International Labour Organization (ILO)

beassat bisuhit ja viidáseappot ovddidit iežaset identitehta, giela ja oskku, daid stáhtarámmaid siskkobealde gos sii ellet.

Sisdoallu 2007 mannosaš ON julggaštusaš álgoálbmotvuoigatvuođaid birra (Julggaštus) lea čadni. Dat dovddaha álbmotrievttálaš ovddideami ja virolašvuođa. Julggaštusa sisdoallu válddaha dálá ja čadni riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuođaid, oppalaš riikkaidgaskasaš lágaid ja riikkaidgaskasaš virolašvuođa. Dat lea vuođđuvvon dálá vuođđoolmmošvuoigatvuođaide kultuvrralaš, historjjálaš, sosiála ja ekonomalaš suorggis mii guoská álgoálbmogiid erenoamáš dillái. Nu lea ge sisdoallu juridihkalaččat čadni seamma dásus go dat konvenšuvnnat mat leat namuhuvvon bajábealde dahje riikkaidgaskasaš čadni olmmošvuoigatvuođastándárddat. Dáid ferte dulkot julggaštusa sisdoalu vuođu.

Norgga eiseválddit leat dovddahan dáhtu čuovvolit julggaštusa geatnegasvuođaid julggaštusa ovdabarggu árijalaš rolla bokte, julggaštusa dohkkeheami bokte 2007:s. ON váldočoahkkima alladási čoahkkima ja álgoálbmotmáilmmikonferánssa 2014 (WCIP 2014) loahppadokumeantta dohkkeheami bokte lea Norga nannen iežas geatnegasvuođaid ON álgoálbmotvuoigatvuođaid julggaštusa vuođu.

Sámediggi lei máilmmiviidosas ráhkkaneddji álgoálbmotkonferánssa doallogoddin Álttás (Áltá 2013), man boadus lei Álttá loahppadokumeanta. Álttá loahppadokumeanta lei vuođđun loahppadokumeantašiehtadallamiidda ON 69. váldočoahkkima alladási čoahkkimis, Máilmmikonferánssa álgoálbmogiid birra 2014 (WCIP 2014). 2014:s dohkkehii váldočoahkkin WCIP 2014 loahppadokumeantta.

WCIP 2014 loahppadokumeantta ulbmil lea ahte nátionála dásis ráhkaduvvojit ja čađahuvvojit doaibmaplánat, strategiiat, ja eará doaibmabijut ollašuttin dihti julggaštusa ulbmila.

Loahppadokumeantta jurdda lea ahte árvvoštallojuvvu ásašuvvot gozihandoaibma julggaštusa čađaheami várás. Dakkár gozihandoaibma mii ráhkaduvvo gulahallamiin ja ovtasbargus álgoálbmotáirasiiguin, sáhtášii váikkuhit positiivvalaččat dasa ahte álgoálbmotvuoigatvuođat čađahuvvojit. Dat sáhtášii váikkuhit dárbbášlaš jođihanfámu ja gulahallama gaskal guoskevaš álgoálbmogiid ja stáhtaid dain surggiin main nubbi bealli háliida ovdáneami, soabadeami dahje dilálašvuođa loahpaheami.

WCIP loahppadokumeanta 2014 rahpá dan vejolašvuođa ahte álgoálbmogiid parlamentáralaš ja eará stivrejeddji orgánat ožžot sierra stáhtusa ON-vuogádagas.

2.2.B. Goziheapmi ja bearráigeahčču

ON olmmošvuoigatvuođaid goziheami sáhtta juohkit guovtti kategoriijan. Nubbi lea soahpamušvuđot, mas goziheami čađahit ON olmmošvuoigatvuođaid allakommiseara,

Olmmošvuoigatvuođaráđđi ja ráđi erenoamášprosedyrat, Vuollekommisuvdna olmmošvuoigatvuođaid ovddideami ja suodjaleami várás ja Riikkaidgaskasaš ránggáštusduopmostuollu (Haag).

Nubbi kategoriija lea ON konvenšuvdnavuđot goziheapmi. Eanemus guoskevaš gozihanorgánat sápmelaččaid várá leat čadnojuvvon konvenšuvnnaide ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid, siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid, mánáid vuoigatvuođaid, nissonvealaheami, nállevealaheami ja ILO 169 birra.

Go ON-konvenšuvnnaid gozihanlávdegottit mas álgoálbmotáššit meannuduvvojit, čađahit gulaskuddamiid Norgga birra, de galgá ovddasvástideaddji departemeanta láhčit dasa ahte Sámedikkis sáhtá leat oktavuolta lávdegottiin ovdal gulaskuddama. Sáhtá maid leat guovdil ahte Sámediggi oassálastá stáhta sáttagottiid dárkojeaddjin dahje sáttagoddelahttun. Goappašat diliin galgá ovddasvástideaddji departemeanta searvvahit Sámedikki olles proseassas.

Iešalddis ii oassálastte Sámediggi Norgga sáttagoddái go leat gulaskuddamat Norgga birra, go Norgga stáhtas dat lea ovddasvástádus čađahuvvon politihkas guoskevaš suorggis.

Gozihanorgánaid raporttat addet midjiide vejolašvuođa fuomášuhttit iežamet diliid birra seammás go dat galget leat mielde nannemin dan mo stáhta hálddaša ja čađaha riikkaidgaskasaš instrumeanttaid álgoálbmogiid ja álgoálbmotvuoigatvuođaid birra.

Vuolábealde válddahuvvojit guoskevaš gozihanorgánat maid Sámediggi sáhtá geavahit. ON soahpamušvuđot gozihanorgánaid gaskkas namuhuvvo dušše Allakommiseara ja Olmmošvuoigatvuođaráđđi. Muđui gieđahallojuvvojit guoskevaš konvenšuvdnavuđot gozihanorgánat. ON gozihanmekanismmaide lassin válddahuvvo Eurohpáráđi gozihandoaibma Minoritehtagielaidsoahpamuša birra.

Olmmošvuoigatvuođaid allakommisearas (1993) lea erenoamáš váldit riikkaidgaskasaš servodagaš ovddidit ja suodjalit olmmošvuoigatvuođaid, ja dat raportere váldočállái. Dat bargá dan ala ahte dohkkehuvvon oppamáilmálaš olmmošvuoigatvuođastándárddat čađahuvvojit, sihke váldoolmmošvuoigatvuođakonvenšuvnnaid vuolláičállima ja čađaheami bokte ja riektesihkarvuođa árvvusatnima bokte. Kommiseara veahkeha Olmmošvuoigatvuođaráđi ja lávdegottiid gozihit konvenšuvnnaid.

Allakommiseara (OHCHR) gullá ON-čállingoddái. Dan bargamuššan lea háhkát dieđuid, čađahit guorahallamiid, addit ráđiid ja oahpahusa ja vuostáiváldit raporttaid ja váidagiid. OHCHR vuoruheamit lea nannet riikkaidgaskasaš olmmošvuoigatvuođamekanismaid, nannet dásseárvvu ja eastadit vealaheami, vuosttaldit ránggáštusfriijavuoda ja nannet

ovddasvásttolašvuođa ja riektesihkarvuođa, ovttaidahttit olmmošvuoigatvuođaid ovddideami ja ekonomalaš suorggis, viiddidit demokrátalaš viidodaga ja árra diedihit ja suodjalit olmmošvuoigatvuođaid konflikttadiliin ja veahkaválddi ja eahpesihkarvuođa oktavuođas.

Bargovuogit leat juhkkjuvvon golmma šládjan: standárddaid bidjan, goziheapmi ja čađaheapmi riikadásis. Kommiseara bargá ráđđehusaid, siviila servodaga, nátionála olmmošvuoigatvuođaásahusaid ektui ja eará ON-orgánaid dahje riikkaidgaskasaš organisašuvnnaid ektui nugo ILO, Báhtareddjiid allakommiseara, ON mánáidfoandda, ON oahpahus-, dieđa- ja kulturorganisašuvnna (UNESCO) ektui, riikkaidgaskasaš ránggáštusduopmostuolu ektui, daid spesialiserejuvvon ránggáštusduopmostuoluid ektui maid sihkarvuoðaráđdi lea ásahan (Jugoslavia ja Rwanda várás), ja máilmmibánkku ektui. Allakommiseara doaibmá Olmmošvuoigatvuoðaráđi, erenoamášdieðiheddjiid ja Álgoálbmotvuoigatvuoðaid áššedovdimekanismma čállingoddin, mas sii fáallet áššedovdiveahki ja čállingoddeveahki.

ON olmmošvuoigatvuoðaráđdi (2006) čuovui ON Olmmošvuoigatvuoðakommišuvnna. Rádis leat 47 lahtu ja dat lea Váldočoaikkima vuollásaš. Olmmošvuoigatvuoðaráđdi nammada erenoamášdieðiheddjiid ja bargjoavkkuid mat galget čielggadit guoskevaš olmmošvuoigatvuoðagažaldagaid dahje kártet olmmošvuoigatvuoðadili muhtun riikkain.

Buot ON lahttoriikkat galget jeavddalaččat raporteret ja gulaskuddojuvvot iežaset olmmošvuoigatvuoðageatnegasvuoðaid birra. Ortnet lea ožžon nama Universal Periodic Review (UPR).

Gulaskuddamiid čađaha UPR bargjoavku mas leat mielde Olmmošvuoigatvuoðaráđi 47 lahtu maid ráđi presideanta jođiha. Bargjoavku gulaskuddá 42 stáhta juohke jagi, ja juohke stáhta gulaskuddangaska lea 4-5 jagi.

UPR-gulaskuddamiid čađahit stáhtat Olmmošvuoigatvuoðaráđi lágidemiin, mas stáhtat jearahallet guhtet guimmiideaset. Boađusin leat mánga rávvaga stáhtain dan riikii man UPR lea gulaskuddan. Eaktodáhtolaš eahpestáhtalaš organisašuvnnat ja nátionála olmmošvuoigatvuođaásahusat eai leat mielde jearahallamiin. Sis ii leat vejolašvuohta doallat sáhkavuoru gulaskuddamis, muhto sii sáhttet sáddet čálalaš gažaldagaid ja rávvagiid. Interaktiiva gulahallamis lea buot lahttostáhtain vejolašvuohta ovddidit gažaldagaid ja buktit rávvagiid.

Norga UPR-gulaskuddojuvvui 2009:s ja 2014:s. Deatalaš oassin UPR-proseassas Norggas lea koordineren ja árvalusat siviila servodaga, olmmošvuoigatvuoða nátionála ásahusa (Nasjonal Institusjon for menneskerettigheter), Sámedikki ja guoskevaš áittardeddjiid bealis.

ON lávdegoddi ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid várás (CESCR), mas leat golbma čeahkkima jagis, goziha mo čađahuvvo ON riikkaidgaskasaš konvenšuvdna ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid birra (CESCR). Lávdegoddi guorahallá raporttaid, váldá fárrui dieđuid eará gálduin ja dovddaha iežaset vuorjašumiid ja rávvagiid stáhtaide iežaset loahppaárvvoštalli dárkumiid bokte. Lávdegoddi sáhtá maiddá meannudit oktagaslaš váidagiid lassiprotokolla 1 vuođul. Viidáseappot sáhtá lávdegoddi erenoamáš diliin čađahit guorahallama go konvenšuvnna ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođat leat duođalaččat dahje vuogádatlaččat rihkkoujvvon, dahje árvvoštallat stáhtaidgaskasaš váidagiid. Lávdegoddi almmuha mo dat dulko olmmošvuoigatvuođamearrádusaid sisdoalu oppalaš mearkkašupmin.

ON riikkaidgaskasaš konvenšuvnna čađaheami siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra (ICCPR) goziha *ON Olmmošvuoigatvuođalávdegoddi* (CCPR) mat deaivvadit golmma geardde jagis. Lávdegoddi leat 18 sorjjasmeahtun áššedovdi geat čohkkájit njeallje jagi hávális. Lávdegoddi geahčada raporttaid, váldá mielde dieđuid eará gálduin ja sádde iežas vuorjašumiid ja ávžžuhemiid stáhtaide iežas konkluderejeaddji áicamiid vuođul. Lávdegoddi sáhtá maid meannudit stáhtaidgaskasaš váidagiid konvenšuvnna mielde, ja ovttaskas váidagiid 1. lassiprotokolla vuođul. Lávdegoddi almmuha iežas dulkomiid olmmošvuoigatvuođamearrádusaid sisdoalu birra dábálaš kommentáran.

Nissonvealahankonvenšuvnna čađaheami goziha *ON nissonvealaheami lávdegoddi* (CEDAW). Das leat 23 nissonvuoigatvuođaáššedovdi. Nissonlávdegoddi geahčada raporttaid, váldá mielde dieđuid eará gálduin ja sádde iežas vuorjašumiid ja ávžžuhemiid stáhtaide iežas konkluderejeaddji áicamiid vuođul. Lávdegoddi hábme dábálaš ávžžuhemiid ja evttohusaid. Ávžžuhemiid vuođđun leat konvenšuvnna sisdoallu ja fáddá ja geigejuvvojit stáhtaide.

Mánáidkonvenšuvnna čađaheami goziha ON mánáidlávdegoddi (CRC). Das leat 18 áššedovdi geat deaivvadit golmma geardde jagis, mánu ain hávális. Mánáidlávdegoddi geahčada raporttaid ja sádde iežas vuorjašumiid ja ávžžuhemiid stáhtaide iežas konkluderejeaddji áicamiid vuođul. Lávdegoddi almmuha iežas dulkomiid olmmošvuoigatvuođain iežas dábálaš ávžžuhemiid bokte. Lávdegoddi sáhtá organiseret čeahkkimiid ovttaskas fáttáid birra. Norga raportere juohke viđat jagi mánáidlávdegodái.

ON váldočeahkkin mearridii 2011:s ođđa lassiprotokolla ON mánáidkonvenšuvdnii indiviidaváiddaortnega birra. Norga ii leat dohkkehan lassiprotokolla.

Norgga nállevealahankonvenšuvnna čađaheami goziha *ON Nállevealahanlávdegoddi* (CERD). CERD:s leat 18 sorjjasmeahtun áššedovdi olmmošvuoigatvuođain ja deaivvadit guovtte geardde jagis, golbma vahku ain hávális. Norga raportere CERD:ii juohke njealját jagi.

Lassin raporterenbargovugiide ásaha nállevealahankonvenšuvdna golbma eará mekanismma maid lávdegoddi sáhtá atnit bearráigeahččodoaimmas. Dáidda gullet árradieđihanbargovuogit nu ahte lea vejolaš eastadit viiduma riidduin ja ráddjet duođalaš rihkkumiid viidodaga konvenšuvnnas, evalueret gaskastáhtalaš váidagiid ja evalueret ovttaskas váidagiid. Lávdegoddi almmuha iežas dulkomiid olmmošvuoigatvuođain iežas dábálaš ávžžuhusaid bokte. Lávdegoddi sáhtá organiseret čoaikkimiid ovttaskas fáttáid birra.

ILO- konvenšuvnna 169 čuovvoleami goziha *ILO áššedovdilávdegoddi ILO konvenšuvdna 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain*. Go stáhta lea dohkkehan ILO konvenšuvnna 169, de sii leat geatnegahtton jeavddalaččat raporteret čađahuvvon doaibmabijuid birra vai dat sajastuvvo. Norga raportere juohke viđát jagi. Sámediggi sádde raporttaid ILO-169 áššedovdilávdegodái.

ILO áššedovdilávdegottis leat 20 juristta, geain lea duogáš iešguđet geográfalaš guovlluin, riektevuogádagain ja kultuvrrain. Lávdegotti doaibma lea buktit bealátkeahces ja tehnikkalaš árvoštallamiid stáhtaid geavaheamis riikkaidgaskasaš standárdain. Lávdegotti cealkámušat stáhtaide bohtet áicamiid vuođul dahje njuolgo jearrama vuođul. Áicamiin geahčaduvvojit stáhtaid geavaheami riikkaidgaskasaš standárdain, ja bohtet ovdan áššedovdilávdegotti raporttain. Njuolgo jearahallamat leat tehnikkalaš diliid birra dahje dárbut eanet dieđuin, ja sáddejuvvojit njuolga guoskevaš ráđđehussii.

ON olmmošvuoigatvuođalávdegoddi, mii bođii ON olmmošvuoigatvuođa ráđi sadjái, nammadii 2001:s *Álgoálbmogiid olmmošvuoigatvuođaid ja guovddáš friddjavuođaid erenoamášdieđiheadji*. Erenoamášdieđiheadji galgá ovddidit buori bargovuogi, maiddá ođđa lágaid, ráđđehusprográmmaid ja ávkkálaš šiehtadusaid gaskal álgoálbmogiid ja stáhtaid, mat sajáiduhttet riikkaidgaskasaš standárdaid álgoálbmogiid vuoigatvuođaid ektui. Viidáseappot galgá dieđiheadji raporteret álgoálbmogiid ollislaš olmmošvuoigatvuođadili dihto riikkain ja dieđihit erenoamáš vásihusaid gos navdojuvvo vuoigatvuođaid rihkkun álgoálbmogiid ektui gulahallama bokte áššáiguoski ráđđehusaiguin ja earáiguin. Erenoamášdieđiheadji galgá doaimmahit dahje váikkuhit temáhtalaš oahpuide fáttáid birra main lea erenoamážit dadjamaš dasa ahte ovddidit ja suddjet álgoálbmogiid vuoigatvuođaid.

2011:s almmuhii Erenoamášdieđiheadji raportta sámiiid dili birra Norggas, Suomas ja Ruotas.

ON álgoálbmotáššiid bistevaš forum (UNPFII dahje Forum) ásahuvvui 2001:s ráđđeaddi ja oktiiveheaddji orgánan ON ekonomalaš ja sosiála ráđi vuollásažžan (ECOSOC). Forumis leat 16 lahtu. Gávccii lahtu leat nammaduvvon ráđđehusain ja gávccis leat álgoálbmotovddasteaddji, maid ECOSOC presideanta nammada manjil viiddis konsultašuvnnaid álgoálbmotorganisašuvnnaiguin. Dát 16 lahtu nammaduvvojit guovtti

jahkái hávális. ON álgoálbmotáššiid bistevaš foruma ásaheapmi lea deháleamos ášši mii lea dáhpuhuvvan ON vuosttaš álgoálbmotlogijagis (1994-2004). 2014 sešuvnna vuolde diedihii forum ahte áigot ođasmahttit foruma.

Forum galgá geahčadit ekonomii ja sosiála ovdáneami, kultuvrra, birra, oahpahusa, dearvvašvuoda ja olmmošvuoigatvuoda fáttáid siskkoabealde. Dat galgá háhkat áššedovdiráđiid ja buktit ávžžuhusaid álgoálbmotáššiid birra ECOSOC:ii, ja ON prográmmaide, foanddaide ja orgánaide ECOSOC bokte. Forum galgá lasihit dihtomielalašvuoda ja ovddidit ovtastumi ja oktiiheiveheami doaimmain mat gusket álgoálbmotáššiide ON-vuogádaga siskkoabealde ja ráhkkanahhtit ja gaskkustit dieduid álgoálbmotguoskevaš áššiid birra.

Sullii 1200 olbmo álgoálbmotorganisašuvnnain, stáhtain ja siviila servodagas oassálastet foruma jahkásaš čoaččimii. Sámedikkii ja Sámiráđđi oassálastet álo foruma sešuvnnaide. Dasa lassin čuvvot eará sámi organisašuvnnat ja ásaheamat sešuvnnaid. Sámedikkis sáhttet golmmas searvat stáhtalaš sáttagoddái. Dasa lassin sáhtá Sámediggi registreret oasseváldiid ECOSOC diedihanduogádaga bokte.

ON álgoálbmotvuoigatvuodaid áššedovdimekanisma (EMPIR) ásaheavvui 2007:s ON olmmošvuoigatvuodaráđis. EMPIR lea ráđi áššedovdiorgána gažaldagain mat gusket álgoálbmotvuoigatvuodaid. EMPIR:s leat vihtta áššedovdi geat dollet jahkásaččat sešuvnnaid Geneves. Mandáhtta mearrida ahte EMPIR galgá ON álgoálbmotvuoigatvuodaráđi ávžžuhusa vuodul, buktit temáhtalaš ráđiid álgoálbmotvuoigatvuodaid birra oahpuid ja dutkamiid bokte. EMPIR galgá maid ovddidit árvalusa árvvoštallamiidda ja dohkkeheamiide olmmošvuoigatvuodaráđis. Dássáži lea EMPIR, lassin jahkásaš raporttaide, geigen mángga dutkosa dahje rávvaga olmmošvuoigatvuodaráđái.

2.3 EUROHPÁ UNIOVDNA – EU

Eurohpá uniovdna (EU) lea ekonomalaš ja politihkalaš ovtastupmi mas lea váldokantuvra Brusselis. Ruotta ja Suopma serve 1995:s EU lahttun, muhto Norga biehttalii searvamis lahttun 1994:s. Norga lea ankkre lahka čadnon EU:i eurohpá ekonomalaš ovtasbargoguvllu bokte (EEO). EEO:s leat EU 28 miellahttoriikka ja EFTA-riikkat Norga, Islánda, Šveica ja Liechtenstein.

Sámediggi oassálasttii šiehtadallamiidda Norgga EU-lahttuvuoda birra 1994:s. Doppe šiehtadalle protokolla sámi álbmoga birra (sámeprotokolla). Protokolla guoská sámiide Suomas ja Ruotas, muhto ii leat oassin EEO-šiehtadusas. Sámeprotokolla dohkkeha álgoálbmotvuoigatvuodaid geavahanvuoigatvuoda eatnamiidda vuodđun kultuvrra suodjaleapmái EU-rievttis. Norgii sáhtá dás leat mearkašupmi jus badjaniit gažaldagat sámiid beroštumiid birra go čadahit ođđa direktiivaid ja EU-lágaid EEO-šiehtadusa bokte.

Sámeprotokolla dohkkeha geatnegasvuođaid mat Suomas, Norggas ja Ruotas leat sámi álbmoga ektui nátionála rievtti ja álbmotrievtti vuodul, ja geatnegahtta seailuhit ja ovddidit sámi álbmoga eallinvejolašvuođa, giela, kultuvrra ja eallindábiid. Sámeprotokollii eai čuoza EEO-šiehtadusa vealahangildosat.

Interreg lea EU prográmma mii galgá ovddidit sosiála, ekonomalaš ja kultuvrralaš ovtastumi riikkarájaid rastá regionála ovttasbarggu bokte. Prográmma ášahuvvui nannen dihte ovttasbarggu ránnjáregiovnnaid gaskkas mat ledje juhkkjojuvvon nátionála rájaid bokte EU siskkobealde dahje dan rádjeguovlluin. Interreg-prográmma lea juhkkjojuvvon áigodagaid mielde čieža jagi bušeahttaáigodaga vuodul. Boađusin sápmelaččaid searvamis EU:i Suoma ja Ruota lahttuvuođa dihte 1995:s, de ášahuvvojedje sámi oasseprográmmat EU regionálfondii. Norga lea oassálastán Interreg ovttasbargui 1996 rájes. Sámedikki EU-áŋgiruššan lea dássázi leamaš eanaš dáidda sámi oasseprográmmaide searvama bokte.

EU bidjá politihkalaš láidestemiid strategiijaid bokte, ávžžuhusaid bokte, vuolgahemiid ja prográmmaid bokte, nu go Interreg dahje EU strategalaš doaibmaplána olmmošvuoigatvuođaid ja demokratiija birra. Dasa lassin mearridit EU ášahusat njuolggadusaid maidda lahttoriikkat leat čadnon, ja mángga áššis maiddái Norga lea čadnon, iežas EEO-šiehtadusa bokte. Go EU galgá dahkat ođđa mearrádusaid, de leat golbma ášahusa mat leat hui deatalaččat: Eurohpákommišuvdna, Eurohpáparlameanta ja Eurohpá uniovnna ráđđi.

Eurohpákommišuvdna lea EU byrokratiija ja bargá EU oktasaš beroštumiid ovddas. Kommišuvdna lea áidna orgána mas lea vejolašvuohta evttohit ođđa njuolggadusaid. Kommišuvdna njuolggadusevttohusat galget dohkkehuvvot Eurohpáparlameanttas ja Ráđis dábálaš láhkaásahusvuogádagas.

Ollu aktevvrat leat sajis Brusselis. Mihttomearri rievddada sis geat háliidit gozihit daid aktevrraid politihkkaovdáneami geat háliidit oasálastit mearridanproseassaide. Oktasaš sis lea ahte sii leat válljen doaibmat Brusselis danin go EU vuogádaga politihkalaš proseassat váikkuhit sin organisašuvnna. Lobbydoaimmaheamis lea viiddes lihtodeapmi árvalusaid ektui deatalaš. Davvi-Norgga Eurohpákantuvrra mihttomearri lea nannet riikkaidgaskasaš áŋgiruššama Finnmárkkus, Romssas ja Nordlánddas, ja ovddidit davvinorgga beroštumiid EU ášahusaid ektui. Deatalaš ovttasbargoguobmi kantuvrra bargui regionálapolitiikkasuorggis lea Nothern Sparsely Populated Areas (NSPA) fierpmádat. NSPA lea regionálapolitiikalaš ovttasbargu gaskal Davvi- ja Nuorta-Suoma, Davvi- ja Gaska-Ruota ja Davvi-Norgga. Sámi regiovnnat leat dan bokte ovddastuvvon Brusselis.

Ruonáeatnama iešštivrejumis lea sierra ovddasteapmi váikkuheami várás EU Brusselis. Ruonáeana lea olggobealde EU dan rájes go lei álbmotjienasteapmi 1985:s. Dan rájes

go Ruonáeatnama lešstivrejupmi ášahuvvui geassemánu 21. b. 2009, lea lága bokte mearriduvvon ahte Naalakkersuisut lea Ruonáeatnama ráđđehus, maid Inatsisartut, Ruonáeatnama láhkaaddi čoahkkin, lea válljen. Sii hálldašit ieža Ruonáeatnama ođasmuvvi ja eahpeođasmuvvi resurssaid eatnamis, mearas ja mearabotnis. Danmárkkus lea ain ovddasvástádus olgoriikkapolitiikkas.

2.4 EUROHPÁRÁÐÐI

Eurohpáráđis (ášahuvvon 1949) leat 47 lahttoriika. Daid gaskkas leat 28 riikka lahttun Eurohpá uniovnnas. Ráđi árvvut leat olmmošvuoigatvuođat ja demokratiija. Buot lahttoriikat leat dohkkehan 1950 mannosas *Eurohpáráđi olmmošvuoigatvuođa-konvenšuvnna*. Norga lea ovttaštáhtán dan Norgga láhkii olmmošvuoigatvuođalága bokte, mas lea eanet deaddu go eará lágain. Konvenšuvnna goziha olmmošvuoigatvuođaduopmostuollu Strasbourgas. *Eurohpáráđi rámmakonvenšuvdna nátionála unnitloguálbmogiid suddjen* ii guoskka Norgga bealde sámi álbmogii njuolga. *Eurohpálaš soahpamuš regiovdna- ja unnitlogugiela* birra geavahuvvo Norggas.

Norga raportere juohke goalmmat jagi ráđđái Eurohpálaš šiehtadusa čuovvoleami birra regiovdna- ja unnitlogugielaide (Unnitlogugielaid soahpamuš). Sámediggi lea ovdeš raporttain sádden čálalaš mearkašumiid Norgga raportii. Sámediggi sáddii suoivvanraportta Eurohpáráđái 2014:s.

Raporttaid maid stáhtat sáddejit sisa, meannuda ráđi áššedovdilávdegoddi. Áššedovdilávdegoddi sáhtta váldit oktavuoda stáhtain jus dárbbasa eanet dieduid, dat sáhtta organiseret galledeami stáhta luhtte deaivvadiet ráđđehusain, eahpestáhtalaš aktevrraiguin dahje earáiguin árvvoštallan dihte soahpamuša čuovvoleami ja dat sáhtta árvvoštallat suoivvanraporttaid mat leat sisasáddejuvvon. Lávdegoddi hábme raportta mas leat evttohuvvon rávvagat mat sáddejuvvojit Ministtarlávdegotti árvvoštallamii ja viidáset čuovvoleapmái. Ministtarlávdegoddi árvvoštallá áššedovdilávdegotti raportta ja almmuha dan, ja sáhtta buktit rávvagiid stáhtaide maid ulbmil lea oažžut stáhtaid politiikka, lágaid ja bargovugiid nu ahte dat čuvvot giellasoahpamuša njuolggadusaid. Manjil dáid proseassaid sáhtta Eurohpáráđi lágidit gulaskuddama giellašiehtadussajusteamis. Dákkár čuovvolančoahkkin addá guoskevaš stáhtaid ovddasteddjiide vejolašvuođa digaštallat konkrehta doaimmaid vai sáhtta čađahit ráđi rávvagiid ovttas guoskevaš unnitlogujoavkkuin.

2.5 ÁRKTALAŠ RÁÐÐI

Árktalaš ovttasbargui gullet sihke ovttasbargu stáhtaid ráđđehusaiguin Árktalaš ráđis ja ovttasbargu parlamentáralaš joavkkuiguin. Álgoálbmogiin lea guovddáš sadii ovttasbargoorgánain. Vuosttaš parlamentáralaš konferánša árktalaš ovttasbarggus dollojuvvui Reykjavikas 1993:s. Okta deataleamos vuoruhemiin lei doarjut Árktalaš ráđi ásaheami, mii ášahuvvui 1996:s. Parlamentariihkkárkonferánša dollojuvvo juohke nuppi

jagi. Bistevaš lávdegoddi (SCPAR)³ doallá jeavddalaččat čoahkkimiid konferánssaid gaskkas. Sámi parlamentáralaš ráđđi oassálastá parlamentariihkkárkonferánssaide.

Árktalaš ráđi miellahttoriikat leat Norga, Danmárku/Ruonáeana/Fearasullot, Ruotta, Suopma, Islánda, USA, Kanada ja Ruošša. Árktalaš ráđi ovdagoddi lonohallá juohke nuppi jagi dán gávccii lahttoriika gaskka. Guhtta riikkaidgaskasaš álgoálbmotororganisašuvnna⁴ árktalaš álbmogiid ovddas, dása gullá maid Sámiráđđi, oassálastet bistevaš oassálastin (Permanent Participants; PP) ráđđái.

Bistevaš álgoálbmotoassálastiid doarju sierra čállingoddi mii lea Københavnas: Indigenous Peoples Secretariat (IPS). 2011:s mearriduvvui ahte Romsii galgá ášahuvvot bistevaš čállingoddi Árktalaš ráđđái. Čállingoddi addá doarjjadoaimmaid doaibmi ovdagoddái. 2006-2013 áigodagas lei gaskaboddosaš čállingoddi Romssas. Bistevaš čállingoddi álggii doaibmat geassemánu 1.b.2013. Dál bargojuvvo dan nala ahte oažžut IPS ja čállingotti ovttá vistái.

Árktalaš ráđđi doallá juohke nuppi jagi ministtarčoahkkima, gos dán gávccii stáhta olgoriikaministarat ja bistevaš oassálastit guđa álgoálbmotororganisašuvnnas deaivvadit. Gulahallan muđui doaibmá gaskal ámmátolbmuid ambassadevradásis (Senior Arctic Officials (SAO)) ovddasteaddji riikkain ja álgoálbmotororganisašuvnnain, ja maiddái stáhtačálličoahkkimiin. Sámediggi lea mielde Norgga sáttagottis Árktalaš ráđis ja oassálastá SAO-čoahkkimiidda ja ministtarčoahkkimiidda. Sámediggepresideanta doallá oasi Norgga sáhkavuorus ministtarčoahkkimis Árktalaš ráđis.

Árktalaš ráđis leat guhtta bargojovvukku⁵ mat čađahit fágalaš bargguid. Bargojovvukuid bargguid vuodul hábme Árktalaš ráđđi rávvagiid ministtarjulggaštusaid bokte. Julggaštusat eai leat álbmotrievttalaččat čadni, muhto leat politihkalaččat geatnegahtti. Áššiid maiguin bargojovvukut dál barget leat birasriskaanalysa, diliit mat boahhteáiggis sáhttet čuožžilit biraslaš ja sosiála ovdáneamis Ártkisis, mielalaš dearvvašvuohta ja iešsorbmemma eastadeapmi Ártkisis, dásseárvu Ártkisis, biologalaš mánggabealatvuodá raportta ja strategalaš plána čuovvoleapmi mariidna Ártkisis, mas ekovuogádatvuodot hálddašeamis lea ollu dadjamaš, ja árbevirolaš ja báikkálaš máhttu. 2011:s mearriduvvui

3) The Standing Committee of Parliamentarians of the Arctic Region (SCPAR).

4) Dat guhtta álgoálbmoorganisašuvnna mat čohkkájit seamma beavddis go gávccii lahttostáhta main lea stáhtus bistevaš oassálastin, leat Arctic Athabaskan Council (AAC), Aleut International Association (AIA), Gwich'in Council International (GCI), Inuit Circumpolar Council (ICC), Russian Arctic Indigenous Peoples of the North (RAIPON), ja Sámiráđđi/ Samerádet/ Saami Council (SC).

5) Doaibmaprográmma nuoskkideami vuostá Ártkisas (ACAP); Ártkisa birra gožiheapmi (AMAP); Árktalaš fauna ja flora gáhtten (CAFF); Gearggusvuohka fáhkka nuoskkideami vuostá (EPPR); Mariidna birrasa suodjaleapmi (PAME); ja Ceavzilis ovddideapmi (SDWG). Nu gohčoduvvon Task Force leat dábálaččat. Dakkár barggu čađaha dál Task Force gearggusvuodas oljonuskkideami vuostá ábis Ártkisas, Task Force oanehisáiggi dálkkádatávdnasid gožu (Black Carbon) ja metána birra, Task Force dieđalaš ovttasbarggu birra ja Task Force foruma láchčima birra Árktalaš ealáhuseallima várás.

vuosttaš geatnegahtti juridihkalaš šiehtadus Árkttalaš ráđi bealis. Šiehtadus regulere ovttasbarggu ohcamiin ja gádjumiin gaskal miellahttoriikkaid.

Árkttalaš ealáhusforum, Arctic Economic Council (AEC), ášahuvvui 2014:s. Ulbmil lea ovddidit ekonomalaš ovdáneami ja heivehit sosiála ovdáneapmái ja suddjet Árkttalaš birra. Čállingoddi galgá leat Romssas ja dan ruhtada Norgga industriija. Stivrenvuohki šadda bargojoavku mas lea stivra, ja das galget bargojoavkkut vuoruhuvvon fáttáid dihte.

Ulbmil Árkttalaš ráđi prošeavttain árbevirolaš ja báikkálaš máhtu birra lea ovddidit oktasaš lahkoneami dasa movt dákkár máhttu sáhtta váldot mielde Árkttalaš ráđi prošeavttain ja doaimmain. Dál gávdno álgočálus stivrenprinsihpaide mat gusket dasa movt sáhttit váldit mielde árbevirolaš máhtu Árkttalaš ráđi bargui. Prošeakta galgá kártet bargovugiid mat ovddidit árbevirolaš eallinmáile. Ovdagoddi lea evttohan ođđa prošeavtta man ulbmil lea beaggilahttit Árkttisa báikegottiid ja álgoálbmogiid árbevirolaš eallinmáliid.

2.6 BARENTSOVTTASBARGU

Barentsovtasbargu ášahuvvui Girkonjárgga julggaštusa bokte 1993:s. Dat buvttii politihkalaš rámma ovttasbargui Ruoššain. Ovttasbargu lea leamaš deatalaš ovddidan dihte luohhtevašvuoda ja dássedisvuoda. Dat lea addán álgoálbmogiidda ja regiovnnaide davvin rolla ovttasbarggus Ruoššain. Álbmogis- álbmogi ovttasbargu nanne čanastumiid álbmogiid gaskkas geat orrot davvin. Barentsovtasbarggu namas leat čađahuvvon moanat lihkostuvvan ovttasbargoprošeavtta, erenoamážit kultur- ja ealáhussuorggis. Barentsovtasbargu lea váikkuhan sámi oktasašdovddu nannemii sámiiguin Guoládatnjárggas.

Barents-regiovdnii gullet Nordlándda, Romssa ja Finnmárkku fylkkat, Västerbotten ja Norrbotten Ruotas. Lappi, Oulu ja Kainuu Suomas ja Murmánska, Gárjil, Arhangelsk, Komi ja Nenetsa Ruoššas. Regiovnna dovdomearkkat leat guhkes gaskkat, bieđgguid olbmot ja hástaleaddji dálkkádat. Guovllus leat ollu ođasmahtti resurssat nu go guolli, fuođdu, muorjiit ja vuovddit. Álgoálbmogiin leat árbevirolaččat čanastagat lundui bivddu, guolásteami, boazodoalu ja eanadoalu bokte. Ávkkástalli industriija ii- ođasmahtti resurssain nu go minerálain, oljiuin ja gásain leat ođđa ealáhusat mángga guovllus.

Barentsovtasbargu lea guovtti dásis. Gaskastáhtalaš dásis man Barentsráđđi jodiha, ja gaskaregionála dásis man Regiovdnaráđđi jodiha. Barentsráđi miellahtut leat Danmárku, Suopma, Islánda, Norga, Ruošša, Ruotta ja EO-kommišuvdna. Ovdagoddi molsašuvvá juohke guovtti jagi geahčen gaskal Suoma, Norgga, Ruošša ja Ruotta. Regiovdnaráđis leat áirasat buot 13 regionálaovttadagain mat leat Barentsregiovdna, ja áirasat golmma álgoálbmogis guovllus: sápmelaččat, nenetsat ja vepsat.

Álgoálbmogiid bargojoavkku (WGIP) lea nammaduvvon Regiovdnaráđis ja ášahuvvui bistevažžan 1995:s. WGIP:s lea ráđđeaddi stáhtus Regiovdnaráđđái ja Barentsráđđái, ja

das lea erenoamáš politihkalaš stáhtus formálalaš vuogádagas Barentsovttasbarggus. Suoma, Norgga ja Ruota áirasiid nammada Sámi parlamentáralaš ráđđi njealji jahkái hávális. Sápmelaččaid, nenetsaid ja vepsaid áirasat Ruoššabeale välljejuvvojit ain golmma jahkái iežaset organisašuvnnaid árvalusaid vuodul. Bargojoavkkus lea sierra doaimmaprogramma áigodagaide.

Barents Álgoálbmotkantuvra (Barents Indigenous Peoples' Office – BIPO) ášahuvvui 2003:s ja lea gávdnamis Murmánskkas. Kantuvrra ruhtada Norgga Sámediggi ja Barentsčállingoddi hálddaša dan. Kantuvra lea gaskaoapmi gaskal álgoálbmogiid Barentsovttasbarggus ja gaskal álgoálbmogiid ja eará aktevrraid Barentsovttasbarggus, ja ovddasta álgoálbmogiid Ruošša bealde prošeaktaohcamiid ja diehtujohkima oktavuodas.

Ođđa Girkonjarga-julggaštus mearriduvvui 2013:s. Julggaštus deattuha ovttasbarggu ealáhusovddideami ektui ja oahpahusa ja dutkama ektui, ja dárbbu ektui suddjet birra. Álgoálbmogiid árbevirolaš máhttu sáhtta váikkuhit ceavzilis ovdáneapmái resurssain, ja álgoálbmogat fertejit joatkit doaimmahit aktiivvalaš rolla regiovna ovddideamis.

Barentsráđđi mearridii 2013:s diedáhusa mas lea Norgga Barents-ovdagotti bohtosiid birra 2011-2013 áigodagas. Ráđđi searvvai dán bargui ja hábmii dálkkádatdoaimaplána Barentsovttasbargui. Mearrádus nuppi Barents-álgoálbmotkongreassas (2012) deattuhuvvui. Ráđđi deattuhii ahte miellahttoriikkain lea ovddasvástádus deavdit iežas álgoálbmotrievttalaš geatnegasvuodaid, maiddái rievti beassat konsulteret ja searvat mearrádusproseassaide buot dásiin Barentsovttasbarggus. Ráđđi dovddastii guoskešvuoda ON njuolggadusain ealáhusaide ja olmmošvuogatvuodaide dán oktavuodas.

2013:s rabai Barentsráđđi vejolašvuoda ahte okta oktasaš ovddasteaddji Barentsregiovna álgoálbmogiin sáhtta searvat bistevaš áicin Barentsráđđái. Sápmelaččain, nenetsain ja vepsain lea dasto bistevaš ovddasteapmi Barentsrádis, lassin Barents regiovdnaráđđái, gos álgoálbmogiin oktasaš ovddasteddjiin leat oassálastán ollislaš miellahtun dan rájes go Regiovdnaráđđi ášahuvvui 1993:s. Álgoálbmotovddasteaddji lonohallojuvvo dán golmma álgoálbmoga gaskka seamma vuogi mielde go Regiovdnaráđi lonohallan dáhpuhuvvá. Álgoálbmotovddasteapmi čuovvu dan riika mas lea leamaš jođihanámmát regiovdnarádis. 2013 rájes sáhttet dat álgoálbmogat main ii leat áirras Regiovdnarádis, oassálastit áicin. Barents regiovdnaráđđi definere Bárents-programma bokte bajit mihttomeriid ja vuoruhemiid regiovna ovttasbargui áigodagain.

2.7 OPPASÁMI RÁMMAT

Sámi parlamentáralaš ráđđi (SPR) ášahuvvui 2000:s. Dat lea parlamentáralaš ovttasbargoorgána gaskal Suoma, Norgga ja Ruota sámedikkiid. Sámi organisašuvnnat Ruoššas ovddastuvvojit ja leat bistevaš oassálastit SPR:s.

Sámi parlamentáralaš ráđis leat 21 parlamentarihkára. Sámedikkiit válljejit vihtta áirasa ráđđái mas mandáhttaáigodat lea njeallje jagi. Sámedikkiid doaibmi orgána jodiheadjit leat mielde SPR dievasčoahkkimis, ja dasa lassin okta sámedikkiid stivrran/ ráđiin. Sápmelaččat ruoššas oassálastet dievasčoahkkimiidda guvttiin áirasiin. Dievasčoahkkinn lea ráđi bajimus mearridanorgána. Doaibmi jodiheapmi SPR:s adno oktasašstivrran ja das leat guhtta áirasa. SPR vállje presideantta ja guokte várrepresideantta oktasašstivrra gaskkas. Jodiheadjiámmát lotnašuvvá. Juohke dievasčoahkkimis mearrida SPR sierra doaibmaplána mii galgá láidestit sin bargui. Sámi parlamentáralaš ráđđi ášahii 2011:s sierra nuoraidpolitiikhkalaš ráđi mas leat gávccii miellahtu. Dat galgá doaibmat oktasaš riikkaidgaskasaš jietnan sámi nuoraid várás.

Sámi parlamentáralaš ráđđi nammada miellahtuid álgoálbmogiid bargojovkui Barentsovtasbarggus, ja miellahtuid ja áici Barents regiovdnaráđđái. Regiovdnaráđđi lea nammadan bargojoavkku ja das lea bistevaš áicistáhtus Barentsrádis. Bargojovkku jodiheadji sáhtta searvat Barentsráđi ámmátolmmošorgánii (SAO) ja ministtarčoahkkimii. Álgoálbmogiin Barentsovtasbarggus (sápmelaččain, nenetsain ja vepsain) lea oktasaš áirras Regiovdnarádis. SPR oassálastá juohke nuppi jagi Barents álgoálbmotkongreassas, ja Ártkalaš parlamentarihkkárovttasbarggus mii lea Ártkalaš bistevaš parlamentarihkkárlávdegoddi mii deaivvada njeallje geardde jagis. Juohke nuppi jagi lágiduvvo Ártkalaš parlamentarihkkákonferánsa masa SPR sáhtta searvat. Ártkalaš parlamentarihkkárovttasbarggus leat áirasaš viđá davviguovllu riikkain ja Kanadas, Ruoššas, USA:s ja -parlameanttas.

Sámiráđđi lea oppasámi kulturpolitiikhkalaš ja politiikhkalaš ášahus go lea ovttasbargoorgána sámi organisašuvnnaid várás Suomas, Norggas, Ruoššas ja Ruotas. Riikkaidgaskasaččat adno Sámiráđđi NGO:n, non-governmental organization. Sámerádis lea konsulterenvejolašvuohta ON ekonomalaš ja sosiála ráđiin (ECOSOC), ja sii sáhttet danin searvat áigeguovdilis čoahkkimiidda ON:s. Ráđi bajimus mihttomearri lea vára váldit sápmelaččaid beroštumiin oktan álbmogin, nannet sámiiid oktiiguolleašvuođa riikkarájaid rastá ja bargat dan guvlui ahte sápmelaččat maiddáa boahpteáiggis dohkkehuvvojit oktan álbmogin. Sámiráđđi lea hui deatalaš ja dohkkehuvvon álgoálbmotaktevra riikkaidgaskasaččat. Sámerádis lea sihke alla gelbbolašvuohta ja viiddis riikkaidgaskasaš fierpmádat. Sámediggi ja Sámiráđđi ovttasbarget muhtin riikkaidgaskasaš áššiiguin, dain leat veahá goabbatlágan rollat mat buori muddui devdojuvvojit goabbat guoimmi bokte.

Norgga, Ruota ja Suoma eiseválddiin lea leamaš ovttasbargu sámi áššiid birra dan rájes go Davviriikkaid ovttasbargoorgána sámi- ja boazodoallogažaldagaid várás ášahuvvui Gonagaslaš resolušuvna bokte 1964:s. Dát ovttasbargoorgána lea doaibman oktavuođaorgánan diehtujuhkimii ja digaštallamii ámmátdásis gaskal dán golmma riika ráđdehusa. Ovttasbargolávdegotti sadjái bodii 2002:s Davviriikkalaš ámmátorgána sámi gažaldagaide ja das lea maid ovdasteapmi sámedikkiin. 2000:s ášahuvvui bistevaš

ovttasbargu gaskal sámediggepresideanttaid ja ministariid main lea ovddasvástádus sámi áššiide Suomas, Ruotas ja Norggas. Ministarat ja sámediggepresideanttat deaivvadit jeavddalaččat vai besset dieđuid juohkit, digaštallat ja meannudit sámi gažaldagaid maidda lea oktasaš beroštupmi. Mihttomearrin ođđa davviriikkalaš

ovttasbarguin lea nannet ja ovddidit sámi álbmoga giela, kultuvrra, ealáhusaid ja servodaga. Ovttasbarggus ii leat formálalaš doaibma, muhto lagas čanastupmi Davviriikkalaš Ministtarráđđái. Áššiid ráhkkanepmi ja čuovvoleapmi vuhtiiváldojuvvo Davviriikkaid ámmátolmmošorgánas sámi gažaldagaide. Čoahkkingohččuma ja čoahkkima jodiheami ovddasvástádus lea vuoruid mielde dán golmma riika gaskka.

Ministarat ja sámediggepresideanttat mearridedje skábmamánu 2001 ásahit áššedovdijoavkku mii galgá hábmet evttohusa davviriikkalaš sámekonvenšuvdnii mas lea vuolggasadji raporttas davviriikkalaš sámekonvenšuvnna dárbbu ja vuodu birra. 2005:s ovdanbuvttii áššedovdijoavku evttohusa Davviriikkalaš sámekonvenšuvdnii. Suopma, Norga ja Ruotta bidje johtui šiehtadallamiid davviriikkalaš sámekonvenšuvnna birra 2011:s. Ulbmil lea ahte šiehtadallamat galget loahpahuvvot 2016:s. Sámedikkat oassálastet šiehtadallamiidda stáhtalaš delegašuvnnaid bokte. Ulbmil konvenšuvdnaevttohusain lea nannet ja buoridit sámi álbmoga vuoigatvuodaid nu ahte sii sáhttet sihkkarastit ja ovddidit iežaset giela, kultuvrra, ealáhusaid ja servodateallima, nu ahte riikkaráját unnimus lági mielde čuhcet dan bargui. Das šiehtadallojuvvo earret eará artihkkala birra mii lea sápmelaččaid ja riikkaidgaskasaš ovddasteami birra.

